

ULUĞ BİR ÇINAR
İmâm Mâturîdî
Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı

28-30 Nisan 2014 • Eskişehir

Hazırlayan
Prof. Dr. Ahmet Kartal

ULUĞ BİR ÇINAR
İmâm Mâturîdî

Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı

28-30 Nisan 2014 • Eskişehir

Yayına Hazırlayan
Ahmet Kartal

Koordinatör
Derya Aydın

Grafik Uygulama
Sercan Arslan

Mizampaj
Çelebi Şenel

1. Baskı, 2014 İstanbul

Baskı Cilt

Ofis Yayın Matbaacılık, Güven Sanayi Sitesi, B Blok
No: 386 Tel: (0212) 576 47 15
Topkapı/İSTANBUL

Sertifika No: 19492

DOĞU ARAŞTIRMALARI MERKEZİ
Bab-ı Ali Yokuşu, Cermal Nadir Sk. B.Milas Han
No: 24/114 Sirkeci/İstanbul Tel: (0212) 520 27 19

Doç. Dr. İkbâl VURUCU

Konya'nın Çumra ilçesine bağlı Dinek kasabasında doğdu. İlk öğretimini Dinek'te, orta ve liseyi Konya'da okudu. Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden mezun oldu. 2009 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Bölümü'nde yüksek lisansını bitirdi. 2009-2010 yıllarında 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü'nde çalıştı. Etnik sosyoloji, aydın sosyolojisi, bilgi sosyolojisi, Türk Dünyası ve terörizm üzerine çalışmalarını sürdürmektedir. 2023 Dergisi, Türk Yurdu ve Turan Dergisi başta olmak üzere yurtiçinde ve yurtdışında çeşitli dergilerde makaleleri yayınlanmıştır. 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü'nün yayın organı olan üç aylık 21. Yüzyıl Sosyal Bilimler Dergisi'nin yardımcı editörüdür. Türk Ocakları Denizli Şubesi yönetim kurulu üyesidir. Pamukkale Üniversitesi Acıpayam Meslek Yüksekokulu Mülkiyet Koruma ve Özel Güvenlik Bölümü Öğretim görevlisidir ve şu anda bu bölümün başkanlığını yürütmektedir.

Din Görevlilerinin Ebu Hanife ve İmâm Mâturîdî Hakkındaki Bilgi Düzeyleri (Denizli İli Örneğinde Bir Araştırma)

Giriş

Din antropolojik verilere göre insanoğlunun tarihi kadar kadim bir olgudur. Sosyolojik düzlemde din, toplumun ve kültürünün kurucu unsurudur. Dinin hem bireysel hem de toplumsal yansıması dün olduğu gibi bugünde gündemdeki temel tartışmaların başında yer almaktadır. Din, mensuplarının yaşama, dünyaya, evrene, fizik-ötesi âleme bakış açısını belirleyen temel etkidir. Kısacası din, gerek kişisel bir tercih veya metafizik bir tecrübe olarak, gerekse toplumsal var oluşun vazgeçilmez bir unsuru olarak hayatın her alanında kendisini gösterir. Din ilahi kaynaklı olmasına rağmen insan merkezli bir olgu olması sebebiyle beşeri boyutu merkezdedir. Din nihayetinde insan tarafından anlaşılacak ve uygulanacak zorunda olduğu için tarih boyunca insana bağlı anlama ve yaklaşım biçimleri ortaya çıkmıştır. Belirleyici gücüne bağlı olarak toplumsal-kültürel farklılıklar, tarihsel arka plan, ekonomik yapı ve siyasi model dinin algılanışı ve yorumlanışında kendini gösterir. Farklı

toplumlarda farklı coğrafyalarda bireyin karşılaştığı sorunlar da doğal olarak değişmektedir. Toplumların karşılaştığı sorunlar, siyasi meseleler ve dini anlama biçimleri, dinin yorumlanması doğrultusunda farklı düşünce ekollerini ortaya çıkarmıştır. Mezhepler de dini yorumlardaki farklılığı yansıtan kurumsallaşmış unsurlar olarak dini bilgilerimizin öğrenilmesi sürecinde ilk sıralarda yer alır.

Bir eğitim sorunu bağlamında ele alınabilecek olan mezheplerin öğretilmesi, ilkeler ve içerikler bazında değil sadece mensup olduğuna “inanılan” mezhebin adının öğretilmesi ile sınırlıdır. Bu itibarla kişisel ve toplumsal kimliklerin sağlıklı bir biçimde oluşabilmesi için dinin, özellikle de temel inanç ve ibadet alanlarının yanında kelami alanında öğretilmesinde zaruret vardır. Din görevliliği de hem geleneksel hem de modern toplumun dini bilgilerinin öğrenilmesi ve uygulanması noktasında eğitim, öğretim ve bununla ilgili yönetim görevlerini üzerine alan özel bir ihtisas mesleğidir.

Bu bildirideki veriler Türkiye genelinde yürütülen bir projenin sadece kısmi bir bölümünü teşkil eden Denizli ilinden elde edilen sınırlı düzeydeki verilerin analizini içermektedir. Genel olarak bu araştırmada, ortaya konulan problematiğe bağlı olarak toplanan verilerle din görevlisinin başından sonuna kadar yetiştirilmesinde görev alan kurum ve yapıları, mezheplerin toplumsal, kültürel ve siyasi yaşamındaki önemine binaen sağlıklı bir şekilde öğretilmesine dikkat çekmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte esas gözettiğimiz nokta ise Türk düşüncesinin tekrar canlandırılmasında ana kaynaklarının başında gelen düşünce ekoller/mezheplerin önemine vurgu yapmaktır. Öğretilmediğinde ve bilinmediğinde amacının dışına çıkarak siyasi/ideolojik araçsallaştırmaların ana unsuru olarak savaşların, kitlesel katliamların, cinayetlerin ve nefret suçunun kaynağı olması sebebiyle konunun bilinmesinin ne kadar önemli olduğunu kamuoyunun gündemine getirilmesi zorunludur.

Topluma Dinini Öğreten Resmi Grup: Din Görevlileri

Din, tanımı açısından farklı din, ideoloji ve bilim mensupları tarafından kendi alanlarına ve mensubiyetlerine göre şekillenebilen bir olgudur. Din sosyolojisinde Durkheim’in temsil ettiği işlevselcilik dini toplumdaki işlevine göre ele alırken Weber’in temsil ettiği yaklaşım dinin ne olduğu üzerine yoğunlaşır. Marksist açıdan din, iktidarın halkın kendine bağımlılığını geliştirmek için ortaya attığı bir afyon olarak

sabitlenirken muhafazakârlar tarafından bütün varlığın dayandığı tözdür. Şüphesiz birey ve toplum açısından önemli bir olgu olan din farklı etki derecelerine dayansa da insan yaşamında belirleyicidir. Din; fitratlarına aykırı davranmaya başlayan, nurun yerine karanlığı, düzenin yerine kaosu hâkim kılmaya çalışan insanlara yol göstermek ve onların yerinden insan onuruna yakışır bir şekilde yaşamalarını/temin etmek için Allah tarafından Peygamberler vasıtasıyla gönderdiği ilahi düzendir. Din insanın bulunduğu her yer ve zamanda, onun ilkel veya gelişmiş durumu gözetilmeksizin, varolagelmiş toplumsal bir kurumdur. İnanmanın kökleri insanın varlık yapısında gizlidir. Din, insanın ruhi yapısında varolan ‘inanma arzusu’nun toplumsal yani sosyolojik yapısıdır.¹ Din bireyin ve toplumun iyi-kötü, güzel-çirkin, dost-düşman ve adalet gibi değerlerin de beslendiği kaynağını oluşturur. Din birey ve toplum hayatının her katmanında kendini gösterir. Gerek bireysel ve gerekse toplumsal kimliğin oluşmasında merkezi bir konumda yer alan din bu sebeple öğrenilmesi hususunda dikkat gösterilmesi gereken bir alandır.

Geçmişte “hademe-i hayrât (hayırlı işler görevlileri)” adıyla anılan din hizmetlilerine bugün ülkemizde “din görevlileri” diyoruz. 3 Mart 1924 tarihinde 429 sayılı kanunla Başbakanlığa bağlı bir teşkilat olarak kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı, Anayasanın 136. maddesinde belirtildiği üzere genel idare içinde yer alan bir kamu kuruluşudur. Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki 22.06.1965 gün ve 633 sayılı kanunda, Başkanlığın görev ve yetkileri belirtilirken, “İslâm dininin inançları, ibadet ve ahlâk esasları ile ilgili işleri yürütmek, toplumu din konusunda aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek üzere; Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur” denilmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı, bu görevi yerine getirmek için yurtiçinde il ve ilçe müftülükleri, yurtdışında ise din hizmetleri müşavirlik ve ataşelikleri şeklinde teşkilatlanmıştır. Başkanlık, hem yurtiçinde hem de yurtdışında Anayasada ve özel mevzuatta belirtilen görevlerini yerine getirebilmek için din eğitimi ve öğretimi alanında özel ihtisas almış elemanlar istihdam etmektedir. Müftü, vaiz, uzman, Kur’ân Kursu öğreticisi, imam-hatip ve müezzin- kayyım gibi çeşitli unvanlarla istihdam edilen din görevlileri 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’na tabidirler.

Kanunun çizdiği genel çerçeveden hareketle, Diyanet İşleri Başkanlığının camilerde ve cami dışında

ifa ettiği hizmetlere “din hizmetleri” ve bu hizmetlerin gerçekleştirilmesi sırasında görev alanlara da “din görevlileri” adı verilebilir. Din görevlilerinin dini ibadetlerin ifası sırasında kendilerine hizmet verdiği kişi ve gruplara ise “cemaat” denir.²“Din görevliliği” İslam’ın tahsis ettiği bir kurum değildir. Tamamen seküler bir kurumdur ve asla bir gruba verilmiş imtiyaz niteliği taşımaz. Müslümanlara dini bilgilerini öğretmek ve uygulama noktasında işlev yürüten bir meslektir. Toplumdaki işlevi gereğince bir takım bilgi, kabiliyet ve tutuma sahip olması gerekir. Konumuz muvacehesinde din görevlileri toplumun dinini öğrenmesinde ve uygulama alanına aktarmasında (Cuma namazı, cenazelerin kaldırılması vs.) toplumsal bir işlev yerine getirmektedirler.

İslam Düşüncesinin Kurumlaşması: Mezhepler

Türkçede “bir dinin görüş, yorum ve anlayış ayrılıkları sebebiyle ortaya çıkan kollarından her birini” tanımlamak için kullanılan mezhep sözcüğü hem bu kolların mensuplarını hep birden belirterek sosyolojik bir oluşumu betimlemekte, hem de çevresinde söz konusu mensubiyet bağının geliştiği fikrî ve fiili bir sisteme işaret etmektedir. Mezhep, Hanefilik, Şâfiilik gibi fikhî/hukukî ve Sünnilik, Şîilik gibi itikadî/siyasî dinî oluşumların bütününe kapsamaktadır. Mezhep, Arapça’da gitmek anlamına gelen “zehebe” fiilinden türemiştir; kelime olarak “gidilen yol” demektir. İslâm’ın “itikadî ve amelî sahadaki düşünce ekolleri” diyebileceğimiz mezhepler, dinin anlaşılma biçimleri ile ilgili tezâhürlerdir.³Dinin inanç esaslarını veya amelî hükümlerini anlama ve yorumlama konusunda kendine özgü yaklaşımlara sahip düşünce sistemi; bu yaklaşımlar etrafında meydana gelen ekolleşmenin ürünü olan ilmî ve fikrî birikim. İman esaslarını konu edinen mezhepler itikadî, diğerleri de fikhî mezhepler diye isimlendirilmiştir.⁴

Kur’ân-ı Kerim’de zehâb kökü çeşitli türevleriyle birçok âyette yer almakla mezhep kelimesine rastlanmaktadır. Fırka sözlük anlamında bir âyette geçmekte (et-Tevbe 9/122), nihâl ve makâlât da *Kur’ân*’da görülmemektedir. Hadislerde de mezhep terim olarak zikredilmemiş, Hz. Peygamber ümmetinin düşeceği ihtilâfları genellikle fırka kelimesiyle ifade etmiştir. Klasik kaynaklarda Müslümanların inanç ve fikir alanındaki ayrılıklarının daha çok fırka ile karşılaşmasında hadisteki bu kullanımın rolü vardır.⁵Siyâsî, ictimâî, iktisadî, coğrafi, tarihî ve benzî sebepler, dinin anlaşılması planında, belirli fikirlerin ya da şahısların etrafında odaklaşmalara yol açmıştır. Bu

da din anlayışında farklılıkların meydana gelmesine kaynaklık etmiştir. Bu farklılaşmaların, zamanla sistematik özellik kazanarak, düşünce ve davranışları etkilemeye başlaması, kurumlaşarak ve sosyal hayatta derin izler bırakarak varlığını sürdürmesi, karşımıza “mezheb” olgusunu çıkartmaktadır.⁶

Hz. Muhammed’in sağlığında Müslümanlar, *Kur’ân*’da imanın esasları olarak ortaya konulan Allah’a, Hz. Muhammed’in peygamber olduğuna ve ahiret gününe inanan bir topluluk meydana getirmişlerdir. Bu ilkelere inanan herkes de Müslüman adını almıştır. Bu dönemde Müslümanlar arasında herhangi bir mezhep, tarikat, cemaat ya da din anlayışını merkeze alan bir zümreleşme, bir örgütlenme söz konusu değildir. Hz. Muhammed’in vefatını müteakip, siyasî görüş ayrılıkları, kabilecilik, çıkarlar, İslâm’ın yayılma sürecinde karşılaşılan yeni kültürler, sosyal değişim, din anlayışında doğal olarak ortaya çıkacak olan farklılaşmaların kurumlaşmasına yol açmıştır.⁷Bu sebeple bugün yaygın olan kabulün aksine mezhepler din için zorunlu değildir. Aynı şekilde cemaat ve tarikatlar da İslâm’ı/dini merkeze alan toplumsal kurumlaşmalar ve örgütlemelerdir. Bunların en bariz özelliği dini anlama biçimleridir. Dini anlamadaki farklılıklarıdır.

İslâm’ın inanç temelleri, ibadetleri ve yaşama ilgili ilkeleri vahiyle birlikte ortaya konulmakla birlikte bütün bunlar peygamberin uygulamaları ile pratiğe aktarılarak gelecek nesiller içinde model oluşturmuştur. Sünnet olarak tanımlanan bu fiili ve sözlü uygulamalar her zaman ve mekânda o zamanın ve mekânın özgünlüğüne bağlı olarak farklı anlayış/yorum biçimlerinde tecessüm etmiştir. Zamana ve mekâna göre değişiklik gösteren sorunlara yönelik geliştirilen çözüm önerileri ve yorumlar mezheplerin varoluşlarının zeminini teşkil eder. Bu sorunlara getirilen çözüm önerilerinin ortaya konuşundaki yöntem mezhepler arasındaki farkı da ortaya koymaktadır. Mezhepler, İslâm’ın uygulama alanındaki fikri bütünlüğün de bir ifadesidir. Sistematik bir bütünlük olarak mezheplerin ortaya çıkışını hazırlayan dini, siyasî, toplumsal ortamlar da peygamberimizin vefatını takiben filizlenmeye başlamıştır. Hem sayısal olarak artan hem de coğrafi olarak genişleyen Müslümanların karşılaştığı birtakım siyasî, toplumsal, itikadî ve benzeri hadiseler hakkında muhtelif şahısların kendi görüşlerini ortaya koymaya başlamaları ve bu faaliyetin zamanla “zümreleşme” şeklinde neticelenmesi, fırka dediğimiz, İslamiyet’in “siyasî ve itikadî düşünce ekolleri”nin nüvesini teşkil etmiştir.

Geniş anlamda fırka, belli bir şahıs ve o şahsa uyan, daha doğrusu görüşleri etrafında birleşen topluluğun, İslam'ın ana esasları olan Kur'an ve Sünneti anlayış, şekillerini yansıtır. Esasen Kur'an ve Sünnetin muhtelif fırkalar tarafından farklı açılardan değerlendirilişi, düşünceye yeni ufuklar açmış ve böylece İslam dünyası, geniş bir fikir zemininde görüşlerin karşılıklı savunulduğu faydalı ve verimli bir ortama kavuşmuştur. Bu bakımdan İslam düşüncesinin tarih boyunca gösterdiği en iyi ve en verimli gelişmeler, mezheplerin doğuş dönemlerinde olmuştur.⁸

Zaman içerisinde mezheplerin donuklaşarak bir din gibi algılanması tehlikesine karşı Yaşar Nuri Öztürk şu üç noktaya vurgu yapar:⁹

1. Mezhep din değildir, kutsal değildir; din bilimleriyle uğraşan bilim adamlarının kişisel yorumlarıdır. Bu yorumlar, onları üretenlerin hayatlarında bile birçok kez değişebilmiştir.

2. Bir toplumda bilim ve düşün faaliyetleri ne kadar zengin ve canlı ise o toplumda mezhep faaliyeti ve sayısı da o ölçüde zengindir. Çünkü bilen ve düşünen insanların çokluğu, daha çok yorumun doğmasıyla eşanlamlıdır. Daha çok yorum, daha çok mezhep demektir.

3. Mezhep yorumları içinden herkes istediğini seçebilmelidir. Bu seçim engellenip "sadece bir kişinin yorumunu esas alabilirsiniz" dendiği anda mezhep dinleştirilmiş ve ikinci bir din yaratılmış olur. Bir insan, İslam'ı sadece filan ya da falan mezhebin temsil ettiğini söylerse dinden çıkar. Çünkü böyle bir söylem, Allah'ın dinine karşı yeni bir din ortaya sürmenin ta kendisidir.

İşte, İslam'ın "itikâdî ve amelî sahadaki düşünce ekolleri" diyebileceğimiz mezhepler, dinin anlaşılma biçimleri ile ilgili tezahürlerdir. Siyâsî, toplumsal, iktisadî, coğrafi, tarihî ve benzeri sebepler, dinin anlaşılması planında, belirli fikirlerin ya da şahısların etrafında odaklaşmalara yol açmıştır. Böylece, din anlayışı konusunda, yer yer farklılaşmalar husule gelmiştir. Bu farklılaşmaların, zamanla sistematik özellik kazanarak, düşünce ve davranışları etkileyen, geleneksel bir hüviyete bürünmesi, kurumlaşarak ve sosyal hayatta derin izler bırakarak varlığını sürdürmesi, karşımıza "mezhep" olgusunu çıkartmaktadır.¹⁰ Şüphesiz mezhepler İslam düşünce tarihinin büyük ekolleri olarak okunmalı ve değerlendirilmelidir. Bugün de İslam düşüncesinin gelişimi bu büyük geleneklere dayanması ile mümkün görülmektedir.

Mezheplerin Ortaya Çıkışı ve Toplumsal İşlevi

Mezheplerin ortaya çıkışıyla ilgili literatürde farklı yaklaşımlar vardır. Kimi kitap ve sünnetin farklı yorumlarıyla ortaya çıktığını iddia ederken kimi de yeni Müslüman olan toplulukların özgün kültür ve eski dinlerinin de etkisiyle yeni bir dini yorum şekildedir. Her ne sebeple olursa olsun mezheplerin ortaya çıkışlarını ve toplumsal alandaki işlevlerini tek bir etkene bağlamak uygun değildir. Hz. Peygamber'in sağlığında, ne siyâsî ve itikâdî mezheplerden, ne fikhî-amelî mezheplerden söz edebiliriz. Mezhepler, Hz. Peygamber'in vefatından çok sonraları teşekkül etmeye başlamıştır. İlk ortaya çıkan mezhep, Haricîlik'tir. Daha sonra, Mürcie, Şia, Mu'tezile gibi itikâdî yönü ağır basan mezhepler oluşmuştur. Fikhî mezheplerin oluşumu ise, hicri ikinci asra ve daha sonralara rastlamaktadır. Ehl-i Sünnet ise, Haricilik, Mürcie, Mu'tezile ve Şia gibi büyük mezheplerin görüşlerini sistemleştirip, Müslümanların çoğunluğundan farklı olduklarına inanıp, farklı oldukları hususları açıkça ortaya koymalarından sonra, geride kalan, ancak çoğunluğu teşkil eden Müslümanların görüş ve düşüncelerinin sistemli bir biçimde ifade edilmesi sonucu ortaya çıkmıştır.¹¹ Özellikle Hz. Peygamber'in vefatının ardından başlayan, V. (XI.) yüzyıla kadar devam ettikten sonra duraklayan, XII. (XVIII.) yüzyıldan itibaren yeniden canlanan zümreleşmeler dikkate alındığında mezhep olgusuyla ilgili şu temel noktalara işaret edilebilir: a) Bir düşünce hareketinin yahut siyâsî bir çıkışın mezhep olabilmesi için İslam'a mensubiyet, itikâdî veya siyâsî konularda yoğunlaşma, bu yoğunlaşmanın gruplaşmaya dönüşmesi ve özgün bir metodoloji yahut kendi içinde tutarlılık özelliklerini taşıması gerekir. b) Mezhepler yeni birer din olmayıp bir dini benimseyen toplumların özellikleri sonucu kazandıkları formlardır. Bunda sosyal çevrenin, siyasi olayların, eski inanç ve kültürlerin bazı izlerini görmek mümkündür. İslam'ın doğduğu coğrafyada bilhassa ilk dönemlerde Selefiyye adı altında saf bir anlayışın hâkim olmasına karşılık İran coğrafyasında Batıniyye, Karamita gibi İslam'la birlikte eski inanç ve kültürlerin karışımının söz konusu olduğu grupların ortaya çıkması bunu göstermektedir. c) İtikad alanındaki mezhep hareketleri İslam'ın inanç ve siyasetle ilgili temel yaklaşımlarının tespitine ve işlenmesine vesile olmuştur. Bu bakımdan İslam mezheplerini bir yönüyle İslam düşünce ekolleri olarak görmek mümkündür. Mesela insan iradesi ve kader konusunda dengeli ve sağlıklı düşüncelerin ortaya

konulmasında Cebriyye ve Kaderiyye'nin, nasların ruhuna uygun, teccim ve teşbihten uzak ulühiyyet telakkisinin geliştirilmesinde başta Selefiyye ve Mu'tezile olmak üzere itikadi fırkaların büyük payı vardır. Diğer taraftan siyasi meselelerle ilgili temel düşünce ve tutumların oluşması ve olgunlaşmasına Hariciler'le Şii grupları katkı yapmıştır.¹²

Mezheplerin belirli toplumlarda ortaklaşmasının veya yaygınlaşmasının sebeplerini sosyolojik faktörlerde bulabiliriz. İslam'ın yayıldığı mekânlardaki toplumların tarihsel ve kültürel farklılığı dinin de bu yapıya uyumlu bir formda biçimlenmesine sebep olmuştur. Dinin algılanışı ve uygulanışındaki farklılıklar yanında mezheplerin yapısı da toplumların tarihsel sosyo-politik ve kültürel durumlarına göre kabulünü kolaylaştırmıştır. Örneğin, Farslılar'ın, İslam fetihleri ve medeniyetle birlikte yıkılan devlet ve medeniyetlerine olan özlemlerini ve din kardeşleri olan müslüman Araplar'a karşı içlerinde engel olamadıkları burukluk ve tepkilerini, itikadî ve fikhî alanda İmamiyye, Ca'feriyye-Zeydiyye gibi mezhepleriyle ifade etmeleri ve çoğunluğa karşı bu şekilde ayrı bir blok oluşturmaya kendilerini daha hazır görmeleri veya Kuzey Afrikalıların Hicaz (Maliki) fikhini kendi sade hayat tarzlarına ve kültür seviyelerine daha uygun bulmaları gibi Maverâünnehir, Horasan, Hint, Batı Türkistan vb. yeni fethedilen bölgelerde yaşayan ve Arap olmayan kavimlerin de Hanefiliği kendi örf ve adetleri ne, bakış açılarına ve tabiatlarına daha uygun bulmuş olmaları muhtemeldir. Çünkü bu bağlamda Hanefilik, dinin ameli yönünün anlaşılmasında re'y ve ictihadî ön planda tutularak Hicaz-Arap toplumunun baskın örf ve telakkilerini kısmen yumuşatan ve farklı muhitlerde daha kolay benimsenebilen bir anlayışı temsil etmiştir.¹³

Mezheplerin ortaya çıkması ve kurumlaşması sürecinde herhangi bir zor kullanma ve baskı ile kabul ettirilmesi söz konusu olmamıştır. Tamamen zorunlu politik ve toplumsal şartların bir sonucu olması yanında genişleyen coğrafyalarda dinin öğretilmesi başlıca etkenlerdendir. Özellikle "tabiîn döneminde re'y ve ictihad faaliyetinin, biraz da yeni coğrafyalara taşma ve yeni kültürlerle karşılaşmanın tabii sonucu olarak alabildiğince genişlemesi ve uç noktalara doğru açılma istidadı göstermesi, bu hareketin kontrol altına alınması ve belirli bir ilmi disiplin ve metoda kavuşturulması ihtiyacını doğurdu."¹⁴Bunun yanında İslam toplumlarının devletleşme sürecinde "yargılama ve uygulamada birliği sağlayabilmek amacıyla İslam

devletlerinin tarihi süreç içinde, bir bakıma kanunlaştırma sayılabilecek resmi mezhep uygulamasına gitmek zorunda kaldıkları, ayrıca hukuki düşünce ve çözüm üretmede ekolleşmenin ve belirli bir gelenek oluşturma faydası da bilinmektedir."¹⁵Abbasiler döneminde Harun er-Reşid'in (809) başkadılık makamına Ebu Yusuf'u atamasıyla ve bütün kadı tayinlerinde onu yetkili kılması esasen yargılamada düzen ve birliğin sağlanması, ülke genelinde hukuki istikrar ve güven ortamının kurulması yönünde atılmış ciddi bir adım olmuştur.¹⁶ Bunun yanında Ebu Hanefi'nin itikadi ve fikhî görüşleri konusunda Horasan ve Maverâünnehir, Küfe ve Bağdat'tan sonra cazibe merkezi oldu.¹⁷ Başka bir deyişle Hanefi mezhebinin tanınmasına ve yayılmasına hizmet etmiştir. Söz konusu bu kadılık kadılık uygulaması amaç itibarıyla olmasa da sonuç itibarıyla, özellikle de yeni fethedilen ve halkı yeni Müslüman olan bölgelerde Hanefi mezhebinin tanınıp benimsenmesini kolaylaştırmıştır.¹⁸

Hâlbuki "mezheb", birtakım siyasi, toplumsal ve hatta iktisadi olayların tesirlerinin mezheb kurucusu sayılan insan ile ona uyanlar üzerindeki; fikri, dini ve siyasi tezahürüdür. Bu bakımdan mezhebi doğuran tarihi, coğrafi, siyasi, toplumsal ve iktisadi şartları tam olarak tanımadan, görüşlerin davranışları sıhhatli bir şekilde temellendirebilmek, dolayısıyla de değerlendirilebilmek ve o insanları anlayabilmek hemen hemen mümkün değildir.¹⁹

Mezhepler, din anlayışındaki farklılaşmaların kurumlaşması sonucu ortaya çıkan insani oluşumlardır; hiçbirisinin İslam'la özdeşleştirilmesi mümkün değildir. Mezheplerin doğuşundaki en önemli etken insanın varlık yapısıdır. Her insan özgün bir varlıktır. Her insanın algı biçimi, donanımı, birikimi farklıdır. İnsanın olay ve olguları anlamasında içinde yetiştiği ortamın, coğrafi koşulların, ekonomik yapının ciddi etkisi ve katkısı vardır. Bireysel ve toplumsal planda karşılaşılan yeni durumlar, yeni fikir ve düşünceler insanların anlayış biçimlerini derinden etkilemektedir.²⁰

Akılci ve Gelenekçi Din Söylemleri

Sönmez Kutlu'nun İslam düşüncesinde tarihsel din söylemleri konusunda yaptığı tasnif ve analiz bizim sorunsalımızın açıklanmasında ve anlaşılmasında önemli bir araç olabilir. Kutlu'ya göre, İslam düşüncesinde din söylemleri, 1. Tepkisel-Kabilevi din söylemi, 2. Akılci-Hadari din söylemi, 3. Gelenekçi-Muhafazakâr din söylemi, 4. Siyasal-Karizmatik liderci din söylemi ve 5. Keşifci-İnzivacı din söylemi olarak

tasniflemektedir. "Akılcı-hadârî zihniyet", İslam toplumlarında etkili olan ve dinî düşünceye damgasını vuran belli başlı zihniyetlerden birisidir. Akla, akıl yürütmeye, içtihadı, nazar ve istidlale önem veren ve farklılıkların bir arada yaşamasına imkân tanıyan bir zihniyettir. Bu zihniyet, Akıl Taraftarları olarak tanınmıştır. Şahıs düzeyinde ilk temsilcileri arasında İbrahim en-Nehaî, Hammad b. Ebî Süleyman ile Ebû Hanife ve onun öğrencileri gelmektedir. Mezhep düzeyinde akılcı tezahürler Mürcie, Mutezile ve Mâturîdîlik üzerinde görülmektedir. Ebû Hanife'nin din anlayışını teolojik, epistemolojik ve felsefi açıdan temellendiren en önemli şahsiyetlerden birisi İmâm Mâturîdî idi.²¹ Akılcı, özgürlükçü, eleştirel ve sorgulayıcı zihniyet, insanlık tarihinde özellikle, yerleşik hayata geçmiş hadârî/medeni toplumlarda, site devletlerinde ve demokratik sivil toplumlarda daha güçlüdür. İstikrar içinde değişime açık bu zihniyet, bu gibi ortamlarda, bireylerde hâkim zihniyet haline gelebilir ve başta dinle ilgili anlayışları olmak üzere hayatın bütün alanlarına yansiyabilir. Diğer taraftan, bu eğilim, köklü değişimlere sebep olan evrensel dinlerin rasyonelleşme ve diğer medeniyetlerle yüzleşmesi sürecinde meşruîyyet kazanabilir. Bu bakış açısına, akılcı-hadârî ya da akılcı-çoğulcu din söylemi de denebilir.²² Akılcı din söylemi, Mutezile'nin, Mürcie'nin ve Meşşai filozofların mahkûm edilmesiyle beraber, eski gücünü kaybetti. Hanefilik ve Mâturîdîlik, günümüze kadar, yaşamaya devam ettiyse de, başlangıçtaki akılcılığını özgün biçimde sürdüren âlimler çıkaramadı. Akılcılık ve re'ycilikle suçlanmaları dolayısıyla, görüşlerini hadislerle temellendirme çabası içerisine girdiler. Bunun sonucunda, asliyetini muhafaza edemeyerek, gelenekçi zihniyetin etkisi altında kaldılar ve kendilerine has epistemolojilerini geliştiremediler.²³ O noktaya geldiler ki, ittıkatta Ehl-i Sünnet'ten olduklarını ve Hanefî mezhebine mensubiyetlerini özellikle ve resmi ağızlarından ilan eden Taliban hareketinin karar ve uygulamaları incelendiğinde, Harici zihniyet yapısının bu akım üzerinde egemen olduğu görülecektir.²⁴

Kutlu'ya göre, İslam düşüncesinde gelenekçi din söyleminin en tipik temsilcileri ise, Hadis Taraftarları ve Selefîlikle onların alt grupları olan Şafilik, Malikilik, Hanbelilik ve Zahirilik olmuştur. Abbasilerin kuruluşuyla dini, siyasi ve sosyal alanlarda köklü değişiklikler yaşanmaya başlanmıştır. Bu birçok bakımdan geleneğin gözardı edilmesi veya yürürlükten kaldırılması olarak algulandı.²⁵ Hadis Taraftarları, sahip

oldukları zihniyet gereği, Kur'an'dan çok asarla meşgul olmuşlar, mesailerini daha çok hadisleri ve asarı dinleme, rivayet etme, onları fikhî veya akidevî konulara göre tasnif ederek yazıya geçirmeye harcamışlardır. Dolayısıyla, isnatla rivayet etmek veya hadis rivayeti, dinin korunması olarak görüldü. Bu itibarla gelenekçi söylemde, itikad, ibadet, ahlak, siyaset ve kültürle ilgili pek çok konu imanın şubeleri altında incelenmiştir. "Dinin asardan ibaret" olduğunu iddia eden bu anlayışa göre, hadisler ve asar Usulü't-Tevhid, Va'd ve Va'id, Allah'ın sıfatları, Cennet ve Cehennem, Allah'ın yerde ve gökte zatını isbat etmek için yarattığı deliller, melekler ve vazifeleri, Nebilerin kıssaları, zahid ve evliyanın haberleri, fakihlerin görüşleri, Arap ve Arap olmayan kırılların siretleri, geçmiş ümmetlerin kıssaları, Resulullah'ın megazisi ve seriyyeleri, hukuki kararları, hutbeleri, vaazları mucizeler, hanımları, çocukları, yakınları ve ashâbı ile ilgili bütün bilgileri ve Kur'an'ın tefsirini, sahabe'nin ahkâmı ile ilgili sözlerini, müctehid fukahadan kimin ne görüşü benimsediği konusundaki bütün bilgileri içerir.²⁶ Arap kültüründe var olan geçmişe bağlılık anlamındaki sünnet telakkisi Kitap, sünnet, sahabe ve tabiine ittiba şeklinde tezahür ettiği dogmatik gelenekçi zihniyetin önemli temsilcileri genellikle Arap kabilelerine mensuptur. Bu sebeple, Arab'ı sevmek, imanın şubelerinden birisi kabul edilmiştir. Sosyal değişimin daha az yaşandığı, istikrarın ve muhafazakârlığın hâkim olduğu, Hz. Peygamber'in uygulamaların yeterli görüldüğü Mekke ve Medine, bu söylemin yurdu (Sünnet Yurdu) olarak kabul edilmiştir. Bu anlayış reye başvurmanın, esir alınan Arap olmayanların işi olduğu şeklinde bazı hadislerle yansımıştır.²⁷

İmâm Hanefî (Numan bin Sabit: M. 699/Hicrî 80 - 767/Hicrî 148)

Fikhî ve itikadî mezheplerin çoğunluğu kurucusu sayılan kişilerin isimlerine nisbetle adlandırılmıştır. Hicrî ilk iki yüzyılda Kûfe merkezli olarak Irak bölgesinde başlayan ve daha sonraki yüzyıllarda giderek gelişip yaygınlaşan Irak fikhî, bu fikhun metodoloji, doktrin ve sistematîğinin oluşmasında en büyük paya sahip bulunan İmâm-ı Âzam Ebû Hanife'ye nisbetle Hanefî mezhebi (Hanefîyye) olarak adlandırılmıştır. Bu mezhebe mensup olan fakihlere ve bu mezhep görüşüyle amel eden kişilere de Hanefî denilmiştir.²⁸

İmâm-ı Azam Ebu Hanife'nin hayatının büyük kısmı Emevîler döneminde, az bir kısmı da Abbâsîler devrinde geçmiştir. Bütün zamanların en büyük

dehalarından biri, İslam fıkıh tarihinin ise en büyük dâhisi olan İmam Azam'ın yaşadığı devir, en büyük zulümlerden en büyük yaratıcı hamlelerin iç içe ve yüz yüze olduğu bir devirdir. İmam Azam, tabiûn devrinin yani sahabeden hemen sonraki kuşağın insanıdır. Hicri 80, Miladi 699 yılında, Irak topraklarının en ünlü kentlerinden biri olan Kufe'de doğdu; Hicri 150, Miladi 767 yılında Bağdat'ta öldü. Bir rivayete göre, atıldığı hapisyanede zehirleterek, bir başka rivayete göre ise halifelik sarayında, bizzat Mansur'un eliyle zehirlenerek şehit edildi.²⁹

İmam-ı Azam'ın hayatını ve özelliklerini anlatan eserlerden birinin sahibi olan İbn Hacer el-Heytemî (ölm. 974/1567), onun, meslektaşlarına üstünlüklerini sıralarken şu üç özelliğın altını da çizmektedir:

1. İmam-ı Azam, fıkıh ilmini ilk tedvin eden, bugünkü sistematik yapısına ulaştırıp bablara, fasıllara, kitaplara ayıran kişidir. İmam Malik, Muvatta' adlı eserinde onun sistemini takip etmiş, daha sonraki bilginler de bu konuda İmam-ı Azam'ın yolunu izlemişlerdir. Onun mezhebi, Hindistan, Anadolu, Maveraünnehir gibi, diğer mezheplerin giremediği coğrafyalara girme başarısını göstermiştir.

2. İmam-ı Azam, diğer ulemanın aksine, hem kendi geçimini kendi eliyle sağlamış hem de diğer ulemaya maddi yardımlarda bulunmuştur. İmam-ı Azam, hayatında hiçbir zaman hediye kabul etmemiştir.

3. İmam-ı Azam, mazlum, mahpus ve mesmûm bir bilgidir. Yani zulme uğramış, hapsedilmiş ve zehirlenerek öldürülmüştür.³⁰

Küfe merkezli Irak fıkıhının ilk defa Ebu Hanife döneminde sistematik ve kapsamlı bir şekilde tedvin edilmeye başlandığı bilinmektedir.³¹ Hanefilik Arap olmayan toplumlar üzerinde etkili bir mezheptir. Bu özelliğini gerek Ebu Hanife'nin gerekse mezhebin ilk neslini teşkil eden Ebu Yusuf, İmam Muhammed, Züfer, Hasan b. Ziyad gibi müçtehitlerin yetiştirdiği öğrenciler özellikle Harizm, Batı Türkistan, Horasan ve Maveraünnehir gibi halkı yeni Müslüman olmuş bölgelere giderek hocalarının görüşlerinin tanınmasında, benimsenmesinde ve yayılmasında etkin rol oynamışlardır.³² Bundan hareketle, Irak'ın doğu illeri için Hicaz bölgesine geçit ve İslam dünyası ile irtibat noktası teşkil etmesinin Hanefiliğın teşekkülünde ve doğu bölgelerinde öncelikli olarak yayılmasında ciddi ölçüde etkili olduğu söylenebilir.³³

Irak fıkıhının Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin döneminde sistemleşip ekolleşmiş ve mensupları da ehl-i

rey olarak anılmıştır. Bu ekolün Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen bir mezhep olarak teşekkül etmesinin çeşitli sebepleri vardır. Bunlar arasında, Ebû Hanîfe'nin etrafında teşekkül eden ictihad şûrası ve fıkıh akademisinin önceki nesillerden kendilerine intikal eden Kur'ân ve hadis bilgisini, re'y ve yorumları dikkatlice inceleyip özümseyerek hayatın bütün alanlarını kapsayacak şekilde geliştirip genişletmeleri, böylece gerek fert gerekse toplum ve yönetim açısından ihtiyaca cevap verebilir bir bütünlük ve zenginliğe kavuşturmaları vardır. Ayrıca, Ebû Hanîfe, kendinden önce oluşmuş olan ilmi geleneğe hâkim bir isimdir. Özellikle sahâbe ve tâbiûn döneminde Irak bölgesinde oluşan zengin ilmî mirası hocaları ve görüştüğü çeşitli âlimler vasıtasıyla yakından tanıma ve kavrama imkânı bulmuştur. Etrafındaki seçkin ve yetişkin öğrencileriyle birlikte değişen şartlara ve çoğalan fikhî meselelere paralel olarak söz konusu geleneğe körü körüne bir bağlılık sergilememiş ve önceki nesillerden devralınan zengin mirası yeniden değerlendiren sistemleştirdiği ve o gün için ferdi ve içtimaî hayatın bütün yönlerine cevap verebilen bir bütünlüğe kavuşturmuştur. Söz konusu bu bütünlüğün sağlanmasında, Ebû Hanîfe'nin etrafında meseleleri farklı açılardan mütalaa edebilen birçok mesai arkadaşının ve öğrencisinin bulunması büyük rol oynamıştır.³⁴

Öztürk'e göre, İmam-ı Azam, sadece ilim ve fikir vadisinde kaldığımızda İmam-ı Azam'ın esas büyüklüğü fıkıhta değil, İlm-i Kelam'dadır. O tartışmalarda bir amelî fıkıh üstadından çok İlmî Kelam üstadıdır.³⁵ Ayrıca Öztürk'e göre, "İmam-ı Azam bahsi açıldığında ele alınacak ve hükme esas yapılacak ilk alan, bu 'kanla yazılan alan'dır. Bu bilindiği içindir ki, muarızları onun siyasal mücadelesine, bu alandaki yeniliğine, eşsizliğine fazla temas etmezler; onu fıkıh tarihinin kalıpları içine sıkıştırarak esas büyüklüğünü gözden kaçırlar."³⁶

Fıkıh mezheplerinin teşekkül döneminin aynı zamanda İslam medeniyetinin gelişimi ve farklı coğrafyalara ve kültürel ortamlara yayılması arasında sıkı bir ilişki mevcuttur. Farklı coğrafyalar üzerinde yer alan değişik kültürlerin farklı sorunları da bünyesinde barındırması standart bilgi merkezlerinin teşekkülünü zorunlu kılmıştır. Günümüzdeki gibi iletişim ve eğitim teknolojilerinin bulunmadığı bir zamanda mensuplarının dinlerinin öğrenmeleri bütüncül okulların/mezheplerin varlığı ile sağlıklı bir zemine oturmuştur. Aynı şekilde yargılamada güven ve istikrarı sağlamak, kanun ve yargı önünde

insanlara eşit davranmak da toplumda adaletin tesisi ve devletin bekası için ön şart niteliğini taşıdığından gelişen İslam devletinin temel meselelerinden birini teşkil etmeye başlamıştır. O zamana kadar halifeler tarafından re'sen tayin edilen ve tayin edildiği bölgede bağımsız olarak görev yapan müctehid- kadıların toplumda adaletin sağlanmasında inisiyatif ve dirayetlerine de bağlı olarak aktif bir rol oynadıkları ve bu konuda yeterli oldukları doğrudur. Bu ortamda Ebu Hanife ve öğrencilerinin geliştirip sistemleştirdiği Irak fıkıh ekolü, hem fertler hem Abbasi yönetimi açısından bu amaçları gerçekleştirme yönünde önemli bir fırsat teşkil etmiştir.³⁷

İmam-ı Azam, inanç fıkhındaki öncülüğüne ilaveten amalî fıkıhın da babasıdır. Diğer bütün fıkıh ekolleri ondan sonradır ve tümündeki 'sistematik' diyebileceğimiz yapı onun mirası ve metodu üzerine yükselmiştir.³⁸Fıkıh mezheplerinin ve İslami ilimlerin diğer alanlarındaki mezhep ve ekollerin adına nisbet edildikleri kişilerde birkaç yüzyıl sonra ortaya çıktığı bilinmektedir. Aynı şekilde Hanefilik de İmam-ı Azam Ebu Hanife'ye nisbetle çok sonraları bu adla anılmaya başlanmıştır. Hanefi mezhebinin yayılmasında özellikle Selçuklu ve Osmanlı devletlerinin rolü büyüktür. Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Bey'in Nişabur, İsfahan, Hemedan gibi Hanefiliğin görece az tanındığı yerlere Hanefi kadı ve imamlar tayin ettiği ve ülke genelinde Hanefiliğin güçlenmesinde önemli payının bulunduğu kaydedilir.³⁹

Ebu Hanife'nin görüş ve düşünceleri ölümünden sonra yayılmış ve sistemleşmiştir. Bugün elimizde görüş ve düşünceleri tamamen kendisine ait Fıkıh-ı Ekber isimli eseri mevcuttur. Kendisine izafe edilen diğer eserleri öğrencileri tarafından yazılmıştır. Bunlar arasında özellikle El-Alim Ve'l-Müteallim, El-Fıkhu'l -Ebsat, El -Fıkhu'l -Ekber, Risaletü Ebı Hanife, El- Vasiyye zikredilebilir.

İmâm Mâturîdî (Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâturîdî es-Semerkandî: Hicri 238 (m. 862)?-Hicri 333 (m. 944))

Mâturîdiyye mezhebinin kurucusu, müfessir ve fakih. Asıl adı Ebû Mansûr Muhammed b. Muhamed b. Mansûr'dur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, 333/944 yılında Semerkand'da öldüğü, hemen hemen kesindir. Mâturîdî'nin hayatı hakkında bilgi veren kaynaklara göre, onun Türk asıllı olduğu kuvvetle muhtemeldir.⁴⁰Gerek dil ve üslûp özellikleri gerekse yaşadığı Semerkant ve çevresinin Türkler'in çoğunlukta bulunduğu bir bölge olması göz önüne

alındığında Mâturîdî'nin Türk asıllı olduğunu söylemek gerekir.⁴¹Nisbet edildiği Mâturîd (Mâturîd), bugün Özbekistan Cumhuriyeti'nin sınırları içinde bulunan Semerkant'ın dış mahallesidir. Hayatı hakkında kaynaklarda çok az bilgiye rastlanan Mâturîdî, Abbâsiler'in merkezî otoritelerinin oldukça zayıfladığı bir dönemde siyasi bakımdan hilâfete bağlı müstakil beyliklerden Sâmânoğulları'nın Mâverâünnehir'e hâkim oldukları devirde yaşamıştır. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte hocası Rey Kadısı Muhammed b. Mukâtil er-Râzî'nin 248 (862) yılında vefat ettiğine dair bilgiden hareketle III. (IX.) yüzyılın ilk yarısının ortalarında dünyaya geldiği ve ömrünün bir asra yakın olduğu tahmin edilmektedir.⁴²

Mâverâünnehir bölgesinde, hem itikâdî, hem de fikhî konularda Ebu Hanife'yi manevî otorite kabul eden temelde Mürciî akîdeye bağlı Rey'de Neccarîlik, Nisabur'da Kerramîlik, Semerkand'da Mâturîdîlik bu üç ekol arasında, sadece Mâturîdîlik, Ehl-i Sünet ve'l-cemaat içerisinde devam edebilmiştir.⁴³ Mâturîdî Hanefi mezhebinin dördüncü, hatta üçüncü kuşak âlimlerindedir.⁴⁴ İtikadî (inanç esasları) mezheplerden olan Ehl-i sünnet'in Mâturîdiyye ekolünün kurucusudur. Fıkıh ilminde Hanefi mezhebinin görüşlerini benimsedi. İmam Ebu Hanife çizgisinde ve Ebu Mansur el-Maturîdî'ye nisbetle kurulan Maturîdiyye mezhebi, tek başına bütün Müslümanların yarısını kendine bağlayabilmiş bir ekoldür.⁴⁵

Mâturîdî'nin doğduğu yer, farklı dinlere mensup olanlarında yoğun şekilde yaşadığı kozmopolit bir bölgedir. İslam'ın dışındaki dinlerin yanında İslam'ın kendi içindeki Kerramiyye, Neccâriye gibi farklı felsefi ve dini fikir akımlarının da yer aldığı bir konumdadır. Bütün bu farklılıklarla temas halinde bulunma durumu Mâturîdî'liğin özgünlüğünü oluşturmaktadır. Mâturîdî'nin mensup olduğu Hanefi mezhebi, o dönemin bilinen adıyla Rey ekolü, Mâverâünnehir bölgesinde büyük bir ağırlığı olan ve bölgenin ilmi yükünü çeken bir grubun önde gelen isimlerinden biriydi. Bölgede akâid ya da kelâm söz konusu olunca da, Mâturîdî başı çekenlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Mu'tezilenin usûlünü takip eden ve imanın kuvvetlenmesi için bunlardan delil çıkararak ilk şahsiyet Ebû Hanîfe'nin akîde olarak ortaya koyduğu inançlar manzumesi, Mâturîdî tarafından onun metodu geliştirilerek yeni bir sistem haline getirilmiş ve Mâturîdîlik adını almıştır.⁴⁶

İmâm Mâturîdî pek çok seçkin İslâm düşünürü gibi, epistemolojisinin temel kaynakları arasına hem aklı

hem vahyi yerleştirmektedir. Ancak onun akaid esaslarını açıklarken zaman zaman akli ön plana çıkarılan itizali bir görünüm; bazen de vahye teslimiyet gösteren selefi bir yaklaşım sergilediği izlenimi doğabilmektedir. Fakat ayrıntılı bir araştırma sonucu Mâturîdî'nin fikirleri ve açıklamalarını belirleyen düşünce yapısı tespit edildiği zaman görüleceği üzere, aslında o, Mu'tezile'den ve onlar tarafından geliştirilen rasyonel çizgide ayrıldığı gibi, onların akılcılığına ve temsil ettiği kelâma karşı şiddetli eleştiriler getiren Selefi düşünceden de tamamen farklı olarak kendine has bir yöntem izlemektedir.⁴⁷

Eserlerinden bazıları: *Kitab-üt-tevhîd, Te'vilat-ül-Kur'an, Reddû Evail'l-Edille lil Ka'bi ve Beyanü vehmi'l Mu'tezile, Er-Reddû ala usul'il Karamita, Reddu kitab-ül-imame li Ba'zir-Revafıza, Kitab-ül-makalat fil-kelâm, Me'haz-üş-şeriyye, Kitab-ül-cedel, Kitâbu tefsiri'l-esma ve's-sıfat, Vasaya ve münacat.*⁴⁸

Araştırmanın Veri ve Sonuçları

Konunun Önemi

İslam düşünce tarihinde, İslam'ı anlama, açıklama ve yaşamaya yönelik birbirinden farklı yorum gelenekleri ortaya çıkmıştır. Kimisi, dini anlama ve anlamlandırma olgunun tahliiline büyük önem vererek aklın ve akıl yürütmenin nüfuz alanını genişletmekte; kimisi akli ayet, hadis ve dini metinlerin lafzî anlamına hapsederek metnin hakimiyetini kurmaya çalışmaktadır. Kimisi de, sorunların çözümünü belli şahıslara, yani siyasî-karizmatik lidere veya gizemli güçlerle donatılmış sufi önderlere (şeyh ve kutub) havale etmektedir. Kimisi ise, geçmişten günümüze kadar gelen dini tecrübeye (sünnet ve asar), yani ilk nesillerin dini anlama ve yaşama biçimlerini ideal bir dönem (asr-ı saadet) olarak sunmaktadır.⁴⁹

Türk toplumunda modernleşme tarihsel ve toplumsal sürece bağımlı olarak kendine özgü bir mecrada gelişmiştir. Dinin öğrenilmesi, öğretilmesi, toplum, devlet ve siyaset arasındaki ilişkiler de modern zamanlarda radikal değişimlere uğramıştır. Sekülerleşme ve laikleşme süreçlerinin toplumsal zemindeki kazanımı dinin işlevinde de ister istemez yeni dönüşümlere neden olmuştur. Sekülerleşme/laikleşme başta din ve devlet ilişkilerinin formunda yeni ilişki biçimlerinin gelişmesini sağlamıştır. Dünya ülkelerinin her birinin tecrübesi de bu bağlamda iki ana tecrübeye dayanır. Birincisi Alman tecrübesi olan sekülerlik diğeri de Fransız tecrübesi laikliktir. Bu iki temel modelin özelliği din-siyaset/devlet ilişkisinde tarihi

tecrübelerine bağlı olarak geliştirdikleri ilişki formudur. Alman modelinde yani sekülerizm de devlet dine müdahale de bulunmaz. Din eğitimi ve öğretimi doğrudan sivil topluma terk edilmiş ve nötr bir münasebet kurmuştur. Fransız modelinde ise din devletin kontrolündedir. Devlet dine göre yönetilmemektedir ama halkın dini gereksinimleri sivil topluma bırakılmamış devlet denetiminde yapılandırılmıştır.⁵⁰

Modernleşme ve post-modernleşmeye paralel olarak dinin geçirdiği söylemsel dönüşüm dinin/İslam'ın bütün boyutlarını etkilemiştir. Geleneksel olarak toplum nezdinde dinin olmazsa olmazı olarak öğretilen ilkeler, normlar, değerler veya başka bir deyişle İslam'ın şartları, ibadetlerin zorunlulukları, davranış, düşünme, konuşma ilkeleri modernleşme ve post-modernleşme süreçlerinin toplumsal ve kültürel yapıyı etkilemesi ölçüsünde dini yaşamı da değiştirmiş ve dönüştürmüştür.

Dinin temel ilkelerinin ne olduğu yanında öğretilmesi, uygulanması gibi süreçlerde de çoklu değişiklikler farklı düzlemlerde tezahür etmiştir. Örneğin namazın günde kaç vakit kılınacağı gibi tartışmaların yanında mezheplerin gereksizliği gibi düşünceler de sık sık gündeme gelmekte ve toplumu etkisi altına alabilmektedir. Bugün modernleşmenin getirdiği rasyonelleşme sonuncun da etkisi ile her birey din de neyin gerekli olup olmadığı kendi "akıl yürütmeleri" ile karar verebilmekte ve yüzlerce yılın düşünce geleneği bir çırpıda yok sayılabilmektedir.

Mâturîdîliğin teşekkül dönemi, pek çok itikadi ve siyasî mezhebin ortaya çıktığı ve toplumları etkilediği bir dönemdir. Bir uçta "aşırı akılcılık" bir başka uçta da "aşırı nakilcilik"ın mevcudiyeti ve bunların kendi aralarındaki mücadeleler vardır.⁵¹Mâturîdî'nin İslam dininin inançla ilgili esaslarını; Kur'an ve sünnet'e, İcmâ'a, Allah ve Peygamberin muradına en yakın ve en uygun şekilde açıkladığı, çağlar boyunca büyük kitlelerce kabul edilmiştir. Mâturîdî ile başlayan bir inanç sistemi manzumeleri ortaya çıkmıştır. Günümüzde bu inanç sistemi özellikle Türkler arasında yaygın olmasına rağmen, Ehl-i sünnet kelâmının sistemleşmesinden sonra hiç hak etmediği halde şahsiyeti ihmal edilmiştir.⁵²

Türkiye'deki önemli sorunların başında eğitim sistemindeki endoktrinasyon kurumunun göreceli bir yapı arz etmesidir. İmam Hatip okulları, düz lise ve meslek okulları ile özel okullar ve Kur'an Kursları bireye birbirinden farklı kimlik modellerini empoze edebilmektedir. Farklı kimlik mensuplarının yakınlaştığı ve

uzaklaştığı Türk kimliği İslamcı ve kendine İslamî bir kimlik atfeden cemaat ve tarikatların red noktasına geldiği bir kimliktir. Başka bir deyişle, Türk kimliği, farklı dini anlayışların da üzerinde görüş beyan ettiği merkezi bir konumda yer almaktadır. Bu gruplar özellikle Müslümanlığı Türklüğün anti-tezi gibi sunan zihniyet yapıları doğal olarak tarihsel Türk kimliğinin temel kaynağı halinde bulunan Hanefî-Mâturîdî yapıyı da tanımayacaktır. İslam'ın, tarihsel ve sosyolojik nokta-i nazardan Türk kimliğinin yaratıcı bir konuma bulunmasında şimdiye kadar üzerinde fazla entelektüel mesai sarf edilmeyen Hanefî-Mâturîdî geleneğin çok büyük bir payı bulunduğu genel olarak cüz-i bir bölümünü teşkil eden bu çalışmanın ana tezini oluşturmaktadır. Halka dinini öğreten grupların "kulaktan dolma bilgi" de denilen yüzeysel bir Hanefîlik-Mâturîdîlik halka öğretmekle birlikte bu olguların ne olduğu üzerinde fazla durulmamıştır. Mezheplerin terk edilmesi uzun bir toplumsal, siyasal ve entelektüel gelişim sürecinin sonucudur. Osmanlı-Türk modernleşmesi, pozitivistizmin de etkisiyle gelenekten kurutulmayı gelişmenin en temel yolu olarak algılamıştır. Vahhabi isyanıyla birlikte doğan Selefiliğin geleneği ve güçlü epistemolojik kaleler olan mezheplere olan karşıtlığı Batılılaşma ile kesişerek bugün geldiğimiz noktada adı var kendi yok bir mezhep veya sunnîlik ortaya çıkarmıştır. Bizim bu bildiride de göstermeye çalıştığımız gibi Türk toplumuna dinini öğretmekle sorumlu toplumsal grup olan "din görevlileri"nin mezheplere olan yabancılığı açıktır. Kısacası bugün Türk düşüncesinde ve dini yaşamında Hanefî-Mâturîdî din anlayışı ve genel anlamda mezhep sistematiğini benimsemiş olan Sunnîlik Müslümanların zihniyet dünyasına belirleyiciliğini yitirmiştir. Tamamen siyasi bir çatışma olan Alevî-Sunnî sorununun ifadesinde Aleviliğe bir anlam vermek için karşıtı olarak kullanılan bir kavram haline gelen sunnîlik aslında güçlü epistemolojik okullar olup bu epistemoloji kendi ontolojisini de yüzyıllar boyunca yaşatmıştır. Fakat bugün geldiğimiz noktada mezheplerin temel işlevi yüzeysel bir yaklaşımla ibadet alanlarını standartlaştırmak/düzenlemek olarak algılanır hale gelmiştir.

Kullanılan Yöntem

Bu çalışmada sosyolojide sık kullanılan veri toplama araçlardan biri olan derinlemesine mülakat tekniği uygulanmıştır. Soru sorma ve yanıtlama biçimine dayalı iletişim olarak görüşme, anlamaya dayalı en güçlü yöntem olması hasebiyle katılımcılarla yüzyüze

görüşme yapılmıştır. Her bir görüşme, belirlenen amaçlar doğrultusunda ve yüzyüze sohbet ortamında, yaklaşık 20-30 dakika sürmüştür. Mülakatlar kaydedilmiştir. Kayıttan önce izin alınmıştır. Ayrıca katılımcıların sorulan sorulara rahat cevap verebilmeleri güvene bağlı olduğu için müftülüğe araştırmamızla ilgili bilgi verilmiş ve gerekli izinler alınmıştır. Katılımcılara izin belgesi gösterildiğinde rahat bir sohbet ortamının gerçekleştiği görülmüştür. 10 kişi ile görüşme planlanmasına rağmen sadece yedi kişi ile görüşülebilmektedir. Üç din görevlisi ise gerekçe göstermeden mülakata katılmaktan çekinmiştir.

Evren ve Sınırlılıklar

Yürütülen çalışma Denizli ili camilerinde görev yapan din görevlileri ile sınırlıdır. Tema olarak da din görevlilerinin dini tutum ve davranışlarının ölçülmesine dayalı olarak değil sadece Türk toplumunun mezhep imamları olan İmam-ı Azam Ebu Hanefî ve İmâm Mâturîdî'nin öğretisi, hayatı, dini yaşamımızdaki önemi ve işlevi üzerindeki bilgi düzeyleri öğrenilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, din görevlilerinin zihniyet yapıları, din, toplum, mezhep, mezhepsizlik gibi konulardaki yaklaşımların istihraç ettiği ve şekillendiği zihniyet örüntüleri açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Problemi

Din görevlilerinin, Türk toplumunun mezhep imamları olan İmam-ı Azam Ebu Hanefî ve İmâm Mâturîdî hakkındaki bilgi düzeyleri ne durumdadır?

Araştırmanın Alt Problemleri

1. Din görevlilerinin mezhepler hakkındaki bilgi durumları nasıldır?
2. Din görevlilerinin Hanefî mezhebi hakkındaki genel bilgi düzeyleri yeterli midir?
3. Din görevlilerinin Mâturîdîlik hakkındaki genel bilgi düzeyleri yeterli midir?
4. Din görevlileri Hanefîlik ve Mâturîdîlik arasındaki farkı biliyorlar ve izah edebiliyorlar mı?
5. Din görevlileri Hanefîlik ile diğer mezhepler arasındaki farkı gösterebiliyorlar mı?
6. Din görevlileri Mâturîdîlik ve diğer itikadi mezhepler arasındaki farkı ayırt edebiliyorlar mı?
7. Din görevlilerinin öğrenim durumlarına göre bilgi düzeyleri değişmekte midir?
8. Din görevlileri, entelektüel seviyelerinin gelişimi için çalışıyorlar mı?

Çalışmamızda katılımcı olarak Denizli ilinden yedi din görevlisi katılmıştır.

	YAŞ	OKUL	GÖREV SÜRESİ (yıl)
Katılımcı-1	34	İki yıllık ön lisans	7
Katılımcı-2	41	İmam hatip lisesi	18
Katılımcı-3	40	İki yıllık ön lisans	17
Katılımcı-4	26	Dört yıllık lisans	7
Katılımcı-5	46	İki yıllık ön lisans	26
Katılımcı-6	45	İki yıllık ön lisans	25
Katılımcı-7	42	İki yıllık ön lisans	20

Katılımcıların genel kültür seviyelerini ortaya koymak ve entelektüel gelişimlerini ne ölçüde başarabildikleri konusunda genel bir kanata varabilmek için katılımcılara “Kitap okur musunuz? Aylık ortalama kaç kitap okursunuz? Ne tür kitaplar okursunuz?” soruları yöneltilmiştir. Genel cevaplar içinde “Kuran-ı Kerim okurum”, “İslam ilmi hali okurum”, “Elime ne geçerse okurum”, “tefsir okurum” gibi cevaplar verilmiştir. Katılımcılardan “roman, hikâye okumam. Çünkü faydasızdır” cevabını verenler de olmuştur. Katılımcıların entelektüel düzeylerini artırmak ve kendilerini geliştirmenin yolu olan kitap okuma eyleminden uzak olmaları dikkat çekmektedir.

Katılımcıların kendi mesleklerini nasıl gördüklerini öğrenebilmek amacıyla “İmamlık sizin için ne ifade ediyor? Bir toplum için dinin önemi nedir? Ailenizde başka imam veya din görevlisi var mı?” soruları yöneltilmiştir. Katılımcıların hiçbirinin ailesinde başka din görevlisi bulunmamaktadır. “İmamlık sizin için ne ifade ediyor?” sorusuna Katılımcı-2, öncelikle “peygamberimizin makamını dolduruyoruz” demiştir. İmamlığın zor işe olmasına rağmen halk katında olumsuz bir algısının bulunduğunu vurguluyor. Çünkü vatan daş “al maaşını yat” gibi bir algıya sahip. Katılımcı-3 de imamları peygamberin emanetçisi olarak görmektedir. Bu yüzden de “yeniden doğsam imam olmak isterdim” demektedir. İmamlığa biçilen bu misyondan dolayı “önderlik” kavramına özel bir önem vermektedir. “Toplumda önder ve model olabilmenin son derece önemli olduğunu düşünen birisiyim” diyerek Resulullah’ın hak davasının temsil edildiği düşünülmektedir. Katılımcı-4 şartların kendisini imamlığa zorladığını belirtiyor. Sorumluluğunda dolayı korktuğunu vurguluyor. Katılımcı-7 de diğer katılımcılarla aynı şekilde imamlığın halkın nezdinde “basit bir meslek” olarak görülmesinden şikâyetçi. Oysa katılımcı 7 imamlığı “en zor mesleklerden biri” olarak değerlendirmektedir. Çünkü hem “manevi sorumluluğu var” hem de “mesai saati az görünse de

caminin gölgesinden ayırlamadıklarını” söylüyor. Katılımcı 7 imamlığın toplumdaki konumuna da değinir. Ona göre, “Köyde bulunmanın bazı avantajları ve dezavantajları olur. Halkla fazla haşır neşir olduğun için halk biraz daha fazla saygı gösterir. Mesela akşam adamın çocuğu rahatsızlansa sizin de arabanız varsa din görevlisinin yanına gelir. Ben çok hatırlıyorum, adamı götürürüz parasını almayı boşver, cebimizden de ilaç aldığımız çok olmuştur.”

Katılımcıların “dinin toplum için taşıdığı önem” konusundaki cevapları farklılık göstermektedir. Her biri farklı noktalardan farklı boyutlarına dikkat çekmektedir. Katılımcı 1, toplumun din algısını eleştirerek görüşlerini açıklama yolunu seçmiştir. Ona göre insanımızın din algısı farklı ve din ülkemizde rahat bir şekilde yaşanmamaktadır. Din, insanları kurtarıcı bir vazife olarak görülüyor. Ekonominin gelişmesi ve küreselleşmenin artmasına rağmen dine dogmatik bir inanma var; okuyarak bilerek inanma yok. Katılımcı 1, görüşlerini desteklemek için görev yaptığı yerden örnek vermektedir. “Yaşı 60’ı geçmiş hacca gitmiş, namaza başlıyor. Ölecek ya ibadete başlıyor” diyerek “bizim din anlayışımız bu” diyor. İslam’ı yaşayışından dolayı Osmanlı’ya hayran olduğunu belirten Katılımcı 1, “Osmanlı adamı asıyormuş, kesiyormuş önemli değil, bazen asmak, kesmek de gerekli” diyor. Ona göre, içi dolu bir dini yaşantımız yok. Tek kaygımız dünyamızdaki yaşantımız. Çocuklarımızın dünya hayatı kurtulsun. Çok para kazansın, ele güne muhtaç olmasın.

Katılımcı-2, toplum için dinin önemini öğrencilerden hareketle açıklıyor. “Dün bir soru sordum çocuklara. Müslüman kimdir dedim, Namazını kılan, zekâtını verene Müslüman denir, diyor. Çocuk bunu nereden öğreniyor ana babasından. Bende buna dayanarak diyeceğim ki, halkın nazarında din, namaz, oruç zekât. Böyle anlaşılıyor. Tabi çok eksik.” Katılımcı 3, dinin insana Allah tarafından fitraten verildiğini ve mayamızda bulunduğunu söyler. Ona göre biz aciz insanız ve ibadet etme, tapınma, bir yere sığınma, güvenme duygusu içinde yaratılmışız. En büyük çimento, birleştirici güç dindir. Katılımcı 4, “ağaçlar için su neyse toplum içinde din odur” derken katılımcı 5, “Olmazsa olmazlardan. Kişini hayatını düzenleyen bir kuraldır” demektedir. Katılımcı 6 da dinin toplum için ıslah edici olduğunu, insanların düzenini sağlayan, insanları toplumsal olarak iyileştiren ve hayata sokan bir şey” şeklinde değerlendirir. Din, insanların hem dünyasını hem de ahretini düzene sokar. Katılımcı

7, din olmadan toplumda düzenli bir ilişkiden bahsedilemeyeceğini düşünür.

Katılımcılara “*Ebu Hanife Kimdir?*” sorusu sorulmuş, kısa ve net cevaplar alınmıştır. Bütün katılımcılar “Ebu Hanife, Hanefî mezhebinin kurucusudur” cevabını vermiştir. Bazı katılımcılar bunun yanında farklı cevaplar da vermiştir. Katılımcı 1, mezheplerin dördünün de hak mezhep olduğunu vurgularken bunların birbirlerini dışlayan söylem içinde bulunmadıklarını belirtir. Hanefî hazretlerinin yetim büyüdüğünü, peygamberimizin ve din görevlilerinin hor görülmesi gibi onun da hor görüldüğünü söyler. Hor görenin de inançsızlar olduğunu söylerken mezhepler konusunda dikkat çekici görüşler sarf eder. Mezhebin önemsiz olduğunu ve bizim Hanefî olmamıza rağmen doğuya gidince “Şafiye uyarsın oldu bitti” der. O yüzden mezhep fazla bir şey ifade etmez. Ona göre, “İslam’da mezhep diye bir şey olmaması lazım”. Katılımcı 4, düne kıyasla fakihlerin bugün haklatan kopuk olduğunu belirtir ve Hz. Hanefî’nin halka karıştığını ve ticaretle uğraştığını söyler. Katılımcı 6’da üstün olduğu için “İmam-ı Azam” olarak anıldığını ve ticaretle uğraştığı için bilgisinin fazla olduğunu söylemiştir.

Katılımcılara “*Ebu Hanife’nin itikadi görüşlerini içeren risalelerinden neler okudunuz?*” sorusunu bütün katılımcılar okumadıklarını söylemişlerdir. Bu noktada bazı katılımcılar Diyanetin ilmihalinden bilgi sahibi olduklarını söylemişlerdir.

“*Ebu Hanife hakkındaki bilginize nerede ne zaman öğrendiniz?*” sorusuna katılımcılar okuldan cevabını yoğun olarak verirken bazıları da kitaplardan demiştir. Aynı şekilde “*Ebu Hanefî’nin herhangi bir eserini okunuz mu?*” sorusuna da katılımcılar okumadıklarını söylemişlerdir. Mezhep imamlarının eserlerinden hareketle tanınıp tanınmadığının tespiti için “*Fıkhu Ekber ismi sizde neyi çağrıştırıyor?*” sorusu sorulmuştur. Katılımcı 1, “Büyük bir fıkhıdır yani başka ne olabilir..” demiştir. Katılımcı 2, 3, 4, 5 İmam-ı Azam’ın eseri derken katılımcı 6, 7 cevap verememiştir.

Katılımcılara yöneltilen “*Ebu Hanife’nin mezhep tarihimizdeki yeri nedir?*” sorusu katılımcıların bilgi düzeyini göstermeleri açısından önem taşımaktadır. Bu soruya katılımcılar gerekli cevabı verememişlerdir. Katılımcı 1, “Mezhep tarihinde iyi, olgun bir yeri var. En çok sevilen, beğenilen, tabi olunan mezheptir” açıklamasını yaparken, katılımcı 2, “Dört büyük ekolden en büyük taraftarı olan zatı muhterem” demektedir. Katılımcı 3, “Çok fazla bir bilgi sahibi

değilim” derken katılımcı 5, “İmamların imamı”, Katılımcı 6, “Bence bu işin öncüsüdür”, Katılımcı 7, “4 büyük mezhepten birinin kurucusudur. Mezhepleri bilmemek büyük eksiklik. Çalıştığımız yerde başka mezhep olmadığı için” diye yanıtlamışlardır. Sadece Katılımcı 4, diğer Katılımcılara nazaran farklı cevap vermiştir. Katılımcı 4, “Akılcılığı ön plana çıkarmış ama nakli de red etmemiştir. Böyle bir yanlış algı var. Nakli de hadisi de kullanmıştır. Biraz aklını çok çalıştırmış diyelim. Malikiler biraz daha nakilcidir. Şafilere ortasıdır. Sentezcidir. Çünkü imam şafi, hem imam Muhammed’den hem de Maliki’den ders almıştır. Şafi’nin iki dönemi var. İlk dönem nakilci sonraki dönemi ortayı buluyor.”

Katılımcılara “*İmâm Mâturîdî kimdir?*” sorusu sorulmuş ve bilgi alınamamıştır. Katılımcı 1, 2, 4, 6 ve 7 “Maturudilik mezhebinin kurucusudur” demişlerdir. Katılımcılardan 3, 5 “bir bilgim yok” demişlerdir. “*İmâm Mâturîdî’nin mezhep tarihimizdeki yeri nedir?*” sorusuna katılımcı 4 dışında cevap veren olmamıştır. Katılımcı 4, “Çok önemli bir yeri vardır. Onun görüşleri ile amel ediyoruz şu an. Onun görüşleri biraz daha makul geliyor. Ama Şafi gibi tamamen nakilci değil. Ortada. Cenabı hak da akla yatkın olanı emreder” demiştir.

“*Kitabu’t-Tevhid ismi sizde neyi çağrıştırıyor?*” sorusu sorulmuş ve katılımcı 1, “Kur’andır yani ben onu anlıyorum. Bizim inanç kitabımız Kuran’dır başka neyiz var?” demiştir. Katılımcı 2 ve 3 İmam-ı Azam’ın da Mâturîdî’nin de olabilir” şeklinde cevaplamıştır. Katılımcı 4⁵³, İmâm Mâturîdî’nin” cevabını vermiştir. Katılımcı 5 ve 6 bilmediğini söylerken Katılımcı 6 “Mâturîdî’nin kitabı olması lazım öyle hatırlıyorum” demiştir.

Katılımcılara “*İmâm Mâturîdî hakkındaki bilginizi nerede ne zaman öğrendiniz?*” ve “*İmâm Mâturîdî’nin herhangi bir eserini okunuz mu?*” sorularına katılımcı 4 dışındaki bütün katılımcılar “bilmiyorum” ve “okumadım” şeklinde cevaplamışlardır. Katılımcı 4, “Derslerden ve kitaplardan. Mezhepler tarihi dersinden” demiştir.

Katılımcılara “*İmâm Mâturîdî’nin Eşari’den farklılığı nedir?*”, diye bir soru yönelttik. Katılımcı 4 dışında hiçbir katılımcı cevap vermemiş ve iki mezhep arasındaki farkı bilmediklerini belirtmişlerdir. Katılımcı 4 ise Mâturîdilik ve Eşarilik arasındaki farkı şöyle ifade etmiştir: Mâturîdî Eşariye göre aklı ön planda tutar. Kadın peygamber, sorumluluk, gibi. Mâturîdî diyor ki Allah kimseye taşımayacağı yük yüklemeyi.

Ama Eşari yükleyebilir diyor. Mâturîdî, yalnız kalmış biri dahi Allah'ı bilmekle sorumlu diyor. Eşari gerek yok diyor. Böyle farklılıklar var.

Katılımcılar mezhepler konusunda birbirinden farklı cevaplar verdiği sorular şu şekildedir: *“Mezhep sizin için ne ifade ediyor? İslam’da mezhebin yeri nedir? Müslümanın bir mezhebe uyması gerekir mi?”*. Katılımcı 1, mezheple cemaat ve tarikatçılığı aynı düzeyde görürken, bir cemaatçi için mezhebin bir anlam ifade etmediğini belirtmektedir. Ona göre bir cemaatçi sadece kendi liderinin sözünü dinlemektedir. Katılımcı 1, mezheplerin de birbirine karşıt olduğunu dile getirmektedir. *“Mezhepleri falan aştık biz. Herkes şunu düşünüyor. Benim mezhebin Hanefi, beni o kurtaracak. Birinin mezhebi Şafi o beni kurtaracak diyor. Derler ya “cemaate bağlanacaksın.” Cemaate bağlanmazsan bir kurtuluşun yok. Sonra diyorlar ki, sen cemaate bağlanırsan kurtuluşa ereceksin... Dünya kurtuluşu önemli, ahiret kurtuluşu değil.”* Aynı katılımcı, bir Müslüman’ın mezhebe bağlanmasının gerekip gerekmediği sorusuna *“uygulama açısından bağlanması gerektiğini”* söylemektedir. Çünkü birinde sünnet olan birinde vacip olabiliyor. Bu tip ayrılıkların olmaması gerektiği bunun için de standarda uyması gerektiğini vurgulamaktadır. Katılımcı 1’e göre, mezheplerde öldürmek diye bir şey yok ama bugün Ortadoğu’da en büyük sorun mezhepler: *“İşte Şafi, Sünni bu sıkıntılar yaşanıyor. Bunlarında ben Müslüman olduğunu düşünmüyorum. Şafi olduklarını da düşünmüyorum. İmam Şafi hazretleri bunların görse alayını temizler.”* Görüldüğü gibi katılımcı Şii yerine Şafi ismini kullanmakta ve bu konudaki bilgisini ortaya koymaktadır. Katılımcı 1, mezhebin peygamberimizin sünneti olduğunu düşünüyor ve tek kurtuluşun Kur’ân ve sünnet olduğunu belirtiyor. Katılımcı 1, *“ilmihal kitaplarına bakıp da Hanefi mezhebini şöyle iyi bir uygulayayım”* diye hiç düşünmediğini dile getirmektedir. Ona göre tek mezhep Peygamberimizin sünneti. *“Ben mezheplere takılmak istemiyorum. Ben kürsülerimde de mezhep olayından dolayı vaaz etmem”* demektedir.

Katılımcı 2, mezheplerin *“yol”* demek olsa da alimlerin peygamberlerin varisi olduğunu belirtmekte ve mezheplerin peygamberimizin vefatıyla birlikte mezheplerin dini alanda ihtiyaçlarını doldurduklarını söylemektedir. Çünkü Ashap kendi sorunlarını bizzat peygamberimize soruyordu. Katılımcı 2 vatandaşın dini bilgisinin yetersiz olduğu ve o yüzden mezheplerin olması gerektiğini belirtmektedir.

Ayrıca Müslümanların, Kur’ân’a bakınca illaki bir mezhebe uyması gerektiğini ama ibadetlerin uygulanmasında bir standardın olması için bir mezhebin benimsenmesi gerektiğini söyler.

Katılımcı 3 de peygamberimizin hayatta iken farklı bölgelerden gelen Müslümanların sorunlarını kendisinin çözdüğünü bu sebeple herhangi bir sorunun yaşanmadığını oysa İslam’ın farklı coğrafyalara yayılması, farklı kültürlerle karşılaşması ile yeni sorunların ortaya çıktığını belirtmiş ve bu sorunların yeni yaklaşımlara da kaynaklık ettiğini belirtmiştir. Farklılıklar insanların ihtiyaçlarını da değiştirmekte ve bu da mezheplerin varlığını ortaya koymaktadır. Katılımcı 3, dört hak mezhebe uymanın Müslüman’ın yaşamını kolaylaştıracağını söylemektedir. Farklı coğrafyalarda sıcaklık, soğukluk, altı ay gece gibi durumlarda Müslümanların nasıl yaşayacakları cihetinden mezheplerin önemli olduğunu düşünmektedir.

Katılımcı 4, mezhebin bir yorum olduğunu ve asla bir dinin yerine konamayacağını belirtmektedir. Katılımcı 4 bugün insanların en büyük sorununun yorumu, dinin yerine koyması olduğunu vurgulamaktadır. Bugün siyasi alanda yaşadığımız sorunlarda dini, yorumun yerine konulmasından kaynaklandığını söylemektedir. Ona göre her cemaat kendi yorumunu dinin yerine koymaktadır. Katılımcı 4, İslam’da mezhebin yerinin bulunduğunu ve mezheplerin ihtiyaçlardan doğduğunu söylemektedir. Katılımcı 4, bir Müslüman’ın müçtehid seviyesinde ise mezhepleri uymak zorunda olmadığını ama halktan biriye uymasının kendisi açısından daha rahat olacağını söylemektedir.

Katılımcı 5, mezhepleri Peygamberlerden sonra gelen bir yol gösterici olarak algıladığını belirtmiştir. Ayrıca her Müslüman’ın da bir mezhebe uymasının gerekli olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcı 6 ise mezheplerin bir yol olduğunu her yolun da İslam’a çıktığını söylemekte ancak bir Müslüman’ın mezhebe uymasının gerekmediği bununla birlikte mezhepsiz de namazın olmadığını söylemektedir. Katılımcı 7, bir Müslüman’ın mezhebe uyması gerektiğini belirtmektedir.

Katılımcılara *“Mezhep farklılıklarının neden kaynaklandığı?”* sorusu da yöneltilmiştir. Katılımcıların önemli kısmı kanın abdesti bozup bozmadığı konusundaki Hanefi ve Şafi geleneğin örneği üzerinden mezheplerin farklılığını izah etmeye çalışmıştır. Katılımcı 1 de aynı örneği verdikten sonra mezhep farklılıklarının *“farklı sünnet uygulamalarından”* kaynaklandığını belirtmiştir. Katılımcı 2’de *“abdest-kan”* örneğini

vermiş ve bu sorunun uzun bir mesele olduğunu ve iklimle kültürün bunda belirleyiciliğini vurgulamıştır. Katılımcı 3 ve 7 cevap vermemişlerdir. Katılımcı 4 ve 5 de hadislerin farklı bilinmesinden ve coğrafi farklılıklardan kaynaklandığını söylemiştir. Katılımcı 6'da sünnetin farklı yorumlanmasından kaynaklandığını söylemektedir.

Katılımcılara günümüz modernleşme düzleminde ortaya çıkan sorunlar hakkında da fikirleri soruldu. Bu bağlamda "Modern dünyada mezheplerin bir önemi kaldı mı?", "Televizyonlarda sürekli 'mezheplerin artık geçerliliğini yitirdiği ve Kur'an'a bağlı olarak İslam'ın yeniden modern koşullara göre yorumlanmalıdır?' görüşüne katılıyor musunuz? Neden?" sorularına yer verildi. "Mezhepler geçerliliğini yitirdi" ve "geçerliliğini yitirmedi" şeklinde cevaplar verildi. Katılımcı 1, Mezheplerin geçerliliğini yitirdiğini söylerken açıklamasını da şöyle yapmaktadır: Bugün cemaatler çıktı. Üç dört tane büyük cemaat var. Bunların hepsi Hanefiyiz diyor. Ama Hanefi uygulama yok. Şimdi biz buradaki cemaatlerin de sıkıntısını çeker hale geldik. Mesela şeyhlerinden fetva alıyorlar sonra bize geliyorlar. Bu böyleymiş hocam ne yapalım diyorlar. Senin dinini, imamlığını sorgulamaya başlıyor artık. Her iddiasına girerim. Bu cemaatlerin 100 tanesinin içinde üç tanesi bir kere bile Kur'an mealini okuduğunu söylesin ben imamlığı bırakacağım. Çünkü Kur'anı okuyarak yaşayan yok. Herkes ağızdan dolduğu için hemen "ha buna benim mantığım yattı. Biz bu yoldan gidelim" derler. Katılımcı 2, mezheplerin önemini koruduğunu çünkü modern anlamda ne kadar gelişsek de dini anlamda bir gelişmenin olmadığını söylemektedir. Ona göre, bazı şeyler yeniden yorumlanabilir. Bunların yeniden yorumlanması mezheplere ihtiyaç yok anlamında değil bence. Kur'an'ın bazı emirleri gün geçtikçe daha iyi anlaşılıyor. Mesela İsrâ süresi, gece yürüyüşü. Peygamberimizin mescidi haramdan mescidi Aksaya bir gecede gidişini bu vesileyle anlayabiliyoruz. O yüzden bazı şeyler yeniden yorumlanabilir. Yorumlanmayacak şeylerde vardır. Mesele namaz yorumlanmaz. Oruç hakkında bazı şeyler yorumlanabilir. Katılımcı 3, "mezheplere ihtiyaç kalmadı, ayetler ihtiyaçlara cevap vermiyor" gibi düşünceler, insanın nefsanî arzularıyla bağlantılı görmektedir: Kur'an'ın ihtiyaca cevap verdiği vermediği gibi tartımları tamamen kişinin nefsanî duygularıyla ilgili görüyorum. Bugün dört hak mezhep olarak bildiğimiz o büyük insanların yaşantılarına bakın, eserlerine bakın bugün Müslümanların bırakın

yaşantısını hayal dahi edemeyecek kadar ayrı çağlarda yaşıyoruz. Katılımcı 4 soruyu yanıtlamazken Katılımcı 5 mezheplere hala ihtiyacın bulunduğunu söylemektedir. Katılımcı 5'e göre, dört büyük mezhepteki zatların görüşleri Kur'an'a aykırı değilse, eğer bunlar Kur'an'dan sapmadıysa onun görüşleri halen daha haktır. Eğer Kur'an'la bağdaşmıyorsa o yoruma gerek yok. Çizgimiz Kur'an ve sünnet olması lazımdır. O mezheplerin görüşleri Kur'an ve hadisten, sünnetten ayrıldıysa o zaman yeni yorum gerekebilir. Ben saptığına inanmıyorum, yeniden yoruma gerek yok. Katılımcı 6, "mezhebe gerek olmadığına ben katılmıyorum" derken zaman ihtiyarlasa da Kur'an-ı Kerim gençleştiğini vurgulamaktadır. Ona göre, Kur'an her çağa cevap veren niteliktedir ve çağın altında kalmış bir kitap değildir. Katılımcı 6'ya göre, İctihad seviyesindeki alim yetişirse o zaman Kur'an-ın içeriğini çağımıza cevap verir şekilde yeniden anlamak ve yorumlamak gerekir. Modern dünyada mezheplere hala ihtiyaç var ama özellikle tıp alanında yeniden bir ilmihali bilgilere ihtiyaç olduğunu düşünüyorum. Ayrıca mezhepler güncellenmeli ama bu çok hassas yapılmalıdır. Katılımcı 7 ise Kur'an-ın günümüze göre bütünüyle yorumlanması olmaz. Kur'an-ı kerimde namaz var, bunu nasıl yeniden yorumlayacaksınız. Yorumlanacak hükümler belki yorumlanabilir.

Katılımcıların zihniyet dünyalarının ipuçlarını yakalamak için sorduğumuz "Dini emirleri yerine getirmeyenleri nasıl tanımlarsınız?" sorusuna bütün katılımcıların aynı cevabı vermesi dikkat çekmiştir. Katılımcılar öncelikle dini emirleri yerine getirmeyeni "şuursuz" ve "gaflet içinde" gibi kavramlarla tanımlarken sonrasında "günahkâr" şeklinde nitelmişlerdir. Bizim "kâfir midir?" sorumuza "hayır" cevabını vermişlerdir. Allah'a ve peygambere inanıyorsa kâfir olamayacağını vurgulamışlardır. Katılımcı 2, "peygamberi açıktan inkâr etmedikçe" kafir sayılamayacağını söylemiştir. Katılımcı 3 şöyle bir açıklama yapmıştır: "Allah'ın dini kabul etmemek farklı bir olay, kabul edip yaşamamak farklı bir olay, kabul etmiş görünüp kabul etmemek farklı bir olay, teslim olmak farklı bir olay. Bunlar farklıdır. Çünkü birincisinde hem Allah'ın dinin açıkça red edeceksiniz ki bu açık şekilde kâfirliktir. Allah'ın varlığını, birliğini kabul edeceksiniz fakat ona ortaklar koşacaksınız buna müşrik denir. Allah'ın dinin kabul edeceksiniz ama hükümleriyle amel etmeyeceksiniz bu günahkâr olmak demektir. Müslümanlara karşı Allah'ın dinin kabul ettiğinizi söyleyeceksiniz ama eve

gidince reddedeceksiniz bu münafıklıktır. Âlemlere rahmet peygamberimiz gibi Allah'tan aldığını yaşayan Ehli sünnet vel-cemaat ki inanç, itikat, amel gibi uygulamaya çalışmak bu da mümin profilidir ki bizden istenen zaten güzel bir mümin olmaktır. Bizim de dünyada ve ahrette kurtuluşumuz da güzel bir mümin olmaktır." Katılımcı 5, "Tembellikten dolayı yerine getirmiyorsa günahkâr olarak, kasıtlı olarak yaparsa kâfir olarak tanımlarım" derken şu örnekle düşüncesini pekiştirir: "Namaz oruç bunlar dinin olmazsa olmazlarından. Namaz kılıyorum ama oruç olmaz diyorsa, inkâr etmiş olur."

Katılımcılara "Amelsiz bir mü'minin ahiretteki durumunun ne olduğunu düşünüyorsunuz?" sorusu da yöneltilmiştir. Bu soruya katılımcılar tarafından "kimin iyi Müslüman olduğunun bilinmeyeceği" yönünde cevaplar verilmiştir. Katılımcı 1, kimin nasıl ibadet ettiğinin bilinmeyeceğini söylemektedir. Katılımcı 1, "ben camiye gittim namaz kılıyorum ama amel ettiğimi düşünmem ki" diye cevaplamaktadır. Sonrasında da cemaatin yaptığı amelle onlara Müslüman diyemeyeceğini belirtmektedir: "Şu anda insanların yaptığı amelle Müslüman diyemem. İslamiyet'i yaşayarak idrak eden bir toplum yok bizde. Şimdi camiye gidiyorum. Bir karış sakalı var, yeşil bir takke giymiş yaşlı amca. Bir de tatlı tatlı konuşması var güzel. Namazlarını kılıyor, sabah namazına da geliyor. Ama bir bakıyorsun ki adama faizle iç içe adam." Katılımcı 2 ise insanları sarhoş da olsa beş vakit namaz da kılsa yargılamanın kendileri olmadığını söylüyor. "Çünkü kimin ameli makbul kimin değil bunu biz bilemeyiz." İnsanları yargulamak doğru değil. Yargulamak Allah'ın işi, fakat ameli yapmamanın bir cezası vardır. Katılımcı 3 sorumuza cevap vermemiştir. Katılımcı 4, "Allaha kalmış. Allah isterse affeder, isterse affetmez" demektedir.

Katılımcılara yönelik "İmanın akli bir temeli olduğunu düşünüyor musunuz?" sorusuna bütün katılımcılar "vardır" demişlerdir. Katılımcı 4, "Var ama her zaman değil" demiştir. Bizim nasıl? Sorumuza da "Tamamen akıl dersin olmaz. Mesela niye ayağın üstünü mesh ediyor da altını değil. Oysa ayağın pislenen altıdır" diye örneklemiştir.

Katılımcılara gündemdeki bir konu olarak "Selefilik bir mezhep midir?" sorusu yöneltilmiştir. Böylece din görevlilerinin dini bir gündem maddesi olan Selefilik tartışmaları hakkındaki kanaatleri öğrenilmek istenmiştir. Bu konuda katılımcılar genellikle "selef-halef" kavramından hareketle bir yoruma girerken bazı

denekler de "dine yorum katmayan olduğu gibi anlayan" bağlamında açıklamışlardır. Bu açıklamalarına bağlı olarak da kendilerini Selefilere yakın görüp görmedikleri sorusunu yanıtlamışlardır. Örneğin Katılımcı 1, Selefiligi, "Bir emaneti bırakıp giden. Halef selef diyor. Ben gittim selef oluyorum geldi mi halef oluyor" derken "Selefilikle hiçbir ilgim yok" demiştir. Katılımcı 2, "Selefilik, Kur'anı Kerimi olduğu gibi kabul eden, yorumlamayandır" derken "Kendinizi Selefi olarak görür müsünüz?" sorusuna "Evet. Ben kendim elden geldiğince yorumlamamaya çalışırım" demiştir. Katılımcı 3, Selefiligi, özellikle Resulullah'ın döneminden sonra gelen Tabiin ve Tebe-i Tabiin döneminde Allah'ın dini ve hükümleriyle ilgili onların genel görüş ve prensipleri Allahın kitaba Resule nasıl geldiye ne tebliğ edildiye harfiyen uygulama prensibini benimsemişlerdir. Katılımcı 3 Selefiligi amali bir mezhep olarak nitelemiştir. "Kendinizi Selefi görür müsünüz?" sorusuna katılımcı, "Burada aslında Selefilik, diğer mezheplere göre düşünürseniz dini yaşama ve hükümlerini uygulama noktasında bizim dört mezhebimize göre daha sağlam daha dik bir duruş, taviz vermeyen sadakat ve samimiyetle devam eden, Resulullah'ın o hatıralarına anılarına binaen aynen Resulullah gibi nasıl yaşanır kaygısı taşıyan bir akide. 'Bir selefi misiniz?' sorunuza onlarla gibi yaşayamadığımı bir zaaf olarak söyleyebilirim" demiştir. Katılımcı 4 ise ayette, hadiste yoruma yer vermeyen bir mezhep olarak görürken günümüz Selefiligini "biraz siyasi" bulduğunu açıklamıştır. Bunun ise gerçek Selefilikle bir ilgisinin bulunmadığını Vehabiliğin 1750'lerde siyasi bir hareket olarak doğmasını örnek göstermiştir. Katılımcıların Selefiligi sadece duydum demeleri dikkat çekmektedir.

Din görevlilerinin halka mezheplerini öğretme ve anlatma noktasında durumlarını tespit etmek üzere şu soruyu kendilerine yönelttik: "Cemaatinize mezhepleri anlatıyor musunuz? Ne sıklıkla hangi vesile ile anlatıyorsunuz?" bu soruya katılımcılar genellikle anlatmadıkları yönünde cevap vermişlerdir. Katılımcı 1, cemaate mezhepleri anlatmamasının gerekçesini vatandaşın kafasının karışması olarak ileri sürmektedir. Katılımcıya göre hadisler zaten belli. İnsanların önceden öğrendiği bir şeyi sonradan değiştirmeye çalışmak uygun olmaz. Ben mezheplere baktığımda sonuçta farzlara dokunmamışlar. Bu noktada mezheplerin bir farklılık göstereceğini düşünmüyorum. Katılımcı 2, mezhepler konusuna pek girmiyoruz, derken halkın seviyesinin buna elverişli olmadığını

vurguluyor. Katılımcı 3 ise, cemaatleriyle zaman zaman tartışma noktasında bu konulara girdiğini söylemiştir. Katılımcı 4, cemaatlere mezhepleri anlattığını ama “pek anlaşıldığını sanmadığını” aktarmaktadır. Katılımcı 5’de vaazların merkezden verildiği için mevzu geçtikçe bahsedildiğini anlatıyor. Katılımcı 6, çok fazla anlatmadığını ifade ederken zaten cemaatin Hanefi mezhebini bildiğini söylüyor. “Anlattığımız zaman kafası karışıyor” diyerek de ekliyor. Katılımcı 6, halkın Hanefiliği yüzeysel bildiğini, Diyanetin ilmihalinde de 4 mezhebe göre görüşlerin bulunduğunu ama kendilerinin anlatmadıklarını söylüyor. Katılımcı 7 soruya cevap vermemiştir.

Sonuç

“Entelektüel seviyelerinin gelişimi için çalışıyorlar mı?” sorgulamasında din görevlilerimizin bu konuda motivasyonlarının düşük olduğu görülmektedir. Kur’an ve ilmihal dışında herhangi bir kitap okumadıkları tespit edilmiştir. Ayrıca edebi eserler konusunda da olumsuz bir yargıya sahip oldukları görülmüştür. Bu noktada dikkat çeken bir husus da din görevlilerinin halkın dini algılayışı konusunda olumsuz düşüncelere sahip olmaları dikkat çekmektedir. Cemaatin/halkın özellikle dine karşı lakayt davranışından şikâyet etmektedirler. Halkın dini bilgisinin eksik, yanlış, kulaktan dolma ve bidat yoğunluklu olduğu düşünülmektedir.

Din görevlilerinin Hanefi mezhebi hakkındaki genel bilgi düzeyleri yeterli midir? Sorgulamasında katılımcıların Ebu Hanife hakkında bilgi düzeylerinin yok denecek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Hayatı hakkında sistematik bir bilgiye sahip olmadıkları ve Ebu Hanife adını duyunca sadece Hanefiliğin kurucusu olduğu aktarılmıştır. Bu bilginin de yanlış olduğu yukarıda aktarılan malumattan görülmektedir. Bununla birlikte katılımcılara yöneltilen “Ebu Hanife’nin itikadi görüşlerini içeren risalelerinden neler okudunuz?” sorusuna tamamına katılımcıların okumadıkları şeklinde cevaplamaları “mezhep imamımız” kabul edilen kişinin düşüncelerine olan ilgisizliği göstermektedir. Din görevlilerinin Ebu Hanife’nin düşüncelerini içeren herhangi bir eser okumamaları yanında Ebu Hanife’nin temel eseri olan *Fıkhu Ekber*’in eserini bilmemeleri de en dikkat çekici noktalardan biridir. Katılımcılara yöneltilen “Ebu Hanife’nin mezhep tarihimizdeki yeri nedir?” sorusuna ise sadece bir katılımcının bilgi niteliği taşıyan yanıt vermesi din görevlilerinin mezhepler tarihini ve bu tarih içinde Hanefiliğin konumu bilmediği tespit edilmiştir.

“Din görevlilerinin Mâturîdîlik hakkındaki genel bilgi düzeyleri yeterli midir?” sorusunun cevabı Ebu Hanife gibi yetersiz olduğu tespit edilmiştir. *İmâm Mâturîdî kimdir?* sorusuna verilen tek cümlelik cevap “Mâturîdîlik mezhebinin kurucusu” olduğu yönündedir. Katılımcılara “*İmâm Mâturîdî’nin mezhep tarihimizdeki yeri nedir?*” sorulduğunda da herhangi bir cevap alınamamıştır. İmâm Mâturîdî’nin *Kitabu’t-Tevhid* eserini ise bir katılımcı hariç kimse bilmemiştir. Ayrıca Mâturîdî’nin herhangi bir kitabı da okunmamıştır. Bu da göstermektedir ki İmâm Mâturîdî hakkındaki din görevlilerinin bilgi düzeyi yetersizdir.

Din görevlilerinin mezhepler konusundaki bilgi düzeyleri bir dizi soruyla sınanmıştır. “Din görevlilerinin mezhepler hakkındaki bilgi durumları nasıldır?” problemiğimizin durum tespitinde din görevlilerinin mezhepler konusunda yetersiz düzeyde bir bilgiye sahip oldukları tespit edilmiştir. “Mezhep sizin için ne ifade ediyor? İslam’da mezhebin yeri nedir? Müslümanın bir mezhebe uyması gerekir mi?” sorularıyla mezhepler konusundaki bilgi düzeyleri belirlenmeye çalışılmıştır. Katılımcılar tarafından sarf edilen açıklamalar genel geçer bilgi kırıntıları ve günbürlük politikanın da önemli gündem maddelerinden olan cemaatler konusuna bağlı olarak yüzeysel yorumlar dile getirilmiştir. Bir Katılımcının Ortadoğu’daki mezhep kavgalarını ifade ederken Şii yerine Şafi kavramını kullanması yüzeysel bilgi kırıntısına örnektir. Katılımcılarımızda nitelikli bilgi olarak da anılan sistematik bilginin yokluğunun göstergelerinden biri de mezheplerin günümüz şartlarında önemini yitirmediğini genel olarak dile getirilmiş olmasına rağmen cemaate öğretilmesi noktasında bir gayrete girilmemesi hatta gereksiz görülmesidir. Katılımcılar mezhebe bağlanma gerekçesini sunarlar dinin uygulanması gerekçesini ileri sürmektedirler. Mezheplerin farklılıklarının sebepleri konusunda genellikle farklı iklim şartları ve coğrafyalar öne sürülmektedir. Mezhepler arasındaki farklılıkların sebepleri noktasında da katılımcılar genellikle cevap vermezken verenler de farklılığı göstermek için kan akması ile abdestin bozulup bozulmamasından hareketle mezhepler arasındaki farklılığı izah etmeye çalışmışlardır. Mezhepler arasındaki bütün farklılıklar bu örnek üzerinden açıklanmaktadır. Katılımcılar bu bağlamda Hanefilik ve Mâturîdîlik ile Hanefilik ve diğer mezhepler arasındaki farkı ortaya koyamamışlar bu noktada yetersiz kalmışlardır. “Modern dünyada

mezheplerin bir önemi kaldı mı?” sorusuyla da Katılımcıların mezhepler hakkındaki görüşleri öğrenilmeye çalışılmıştır. Bu soruya cevaplar “önemi hala devam ediyor” ve “önemi kalmamıştır” şeklindedir. Bazı Katılımcılar soruyu cevaplamaktan kaçınmıştır. Katılımcıların çoğunluğu, mezheplerin önemini yitirdiğini ama dini uygulamalarda varlığını koruduğunu ifade etmişlerdir. Bazı Katılımcılar, soruyu “Kur’ân’a bağlı olarak İslam’ın yeniden modern koşullara göre yorumlanmalıdır?” görüşüne katılıyor musunuz?” sorusu bağlamında ele alarak cevaplamışlardır. Buna göre, Kur’ân’ın modern şartlara göre yorumlanamayacağını çünkü Kur’ân-ın hükümlerinin geçerliliğini hiçbir zaman yitirmediğini ifade etmişlerdir. Kimi Katılımcı da bazı hükümlerinin, mesela tıbbi alanda, yeniden yorumlanabileceğini belirtmişlerdir.

“Din görevlilerinin öğrenim durumlarına göre bilgi düzeyleri değişmekte midir?” sorumuza değişmektedir, diye cevap verebiliriz. Araştırmamıza katılan yedi katılımcıdan altısı İmam Hatip Lisesi mezunu olup iki yıllık Anadolu Üniversitesi Açık öğretim programında ilahiyat okumuşlardır. Bir kişi de, Katılımcı 4, dört yıllık İlahiyat fakültesi mezunudur. Katılımcı 4’ün sorularımıza verdiği yanıtlar iki yıllık açık öğretim programından mezun olanlara göre kıyasla sistematik ve nitelikli bir bilgiye dayanmaktadır.

İman ve amel arasındaki ayrımı dayalı olarak katılımcıların zihniyet dünyalarının ip uçlarını yakalayabilmek için hazırladığımız “Dini emirleri yerine getirmeyenleri nasıl tanımlarsınız?” sorusu bize mezhep farklılıklarını göstermesi yanında günümüzdeki mezhep savaşlarında önemli bir zihniyet örüntüsünün ifadesi olan “günahkâr-kâfir” olguları hakkındaki tutumlarını tespit edebilmek için sorulmuştur. Bu noktada katılımcılarımız, dini emirleri yerine getirmeyenlerin günahkâr olacaklarını ama kâfir olmayacaklarını vurgulamışlardır. Böylece Harici/Selefi zihniyetin büyük günah işleyenleri tekfir ederek öldürme şeklindeki dini yaklaşımın kabul görmediği sonucuna ulaşabiliriz. Aynı şekilde Katılımcılara “Amelsiz bir mü’minin ahiretteki durumunun ne olduğunu düşünüyorsunuz?” Katılımcılar bu soruya “Allah bilir. Affeder de cezalandırabilir de” demişlerdir. Katılımcılara “imanın akli bir temelini olup olmadığı” da sorulmuştur. Bu soruya katılımcılar Mâturidîliğe uygun olarak “evet vardır” demişlerdir.

Katılımcılara gündeme gerçekleştirdikleri terör eylemleriyle gelen Selefilik ile ilgili de “Selefilik bir mezhep midir?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların bazıları

bu soruya cevap vermezlerken verenler de “dine yorum katmayan olduğu gibi anlayan” açıklamasını yapmışlardır. Fakat ne olduğu konusunda bir malumata sahip olmadıkları tespit edilmiştir.

Genel olarak bir değerlendirme yapacak olursak, İslâm Mezhepleri Tarihi, tarihi doğru anlayamamanın, ya da işine geldiği şekilde çarpıtarak anlamamanın Müslümanlara ne kadar pahalıya mâl olduğunun bir belgesi olarak karşımızda durmaktadır. On dört asır boyunca yüzlerce mezhep ortaya çıkmıştır. Müslümanlar, mezhep ayrılıkları yüzünden birbirleriyle savaşmışlardır. Müslümanlar, daha güçlü bir uygarlık yaratmak için kullanmaları gereken enerjilerini, birbirleriyle uğraşarak tüketmişlerdir. Binlerce insan, yok yere hayatını kaybetmiştir.⁵⁴ İslâm mezhepleri, ondört asırlık birikimin en çok yoğunlaştığını çizgileri bünyesinde taşımaktadır. İslâm düşünce ekolleri olan mezhepleri iyi anladığımız zaman, hangi noktalarda başarılı, hangi noktalarda başarısız olduğunu görür, gelecekteki din anlayışımızı bu birikimden yararlanarak daha sağlıklı hale getirebiliriz.⁵⁵ Mezhep meselesi, içeriden ve dışarıdan Müslümanların saf/temiz duygularını sömürmek isteyenler için, kullanılabilircek uygun meseledir. Bir başka deyişle, Müslümanların “yumuşak karnı”, en zayıf noktası mezheplerdir. Bunun sebebi, çatışma/çatıştırmaya için kullanılabilircek malzeme bulmanın bu alanda çok kolay olması; bu malzemenin genetik kodlarla irtibatlı bulunmasıdır. Kullanılabilircek sembollerden çoğunun tarihsel boyut taşıması, etki gücünü oldukça artırmaktadır.⁵⁶ Oysa İslam’ın inanç temelleri nettir. Allah’ın varlığına ve birliğine, Hz. Muhammed’in peygamberliğine ve ahiret gününe inanan her insan Müslüman’dır. Bu Müslüman hangi mezhebe, cemaate, tarikata bağlı olursa olsun İslam dairesinin içindedir.

Türkler, İslamlaşma süreçlerinde büyük ölçüde kendi anlayışlarına uygun düşen Hanefi, Hanefi-Mâturidî din anlayışını benimsemişlerdir. Özellikle Hanefi-Mâturidîliğin Türklerin dışındaki milletlerde çok fazla yayılma imkânı bulamayışı, kimi zaman Mâturidîliğin Türklere has bir mezhep olarak görülmesine yol açmıştır.⁵⁷ Bugün dünyada birçok Müslüman, onun, ibadetlerin yapılışı (amel) ile ilgili görüşlerini benimsemiştir. Ülkemizin büyük çoğunluğu da bu büyük imamın mezhebine göre ibadet eder. Hanefi-Mâturidî din anlayışının, akılcı-hadari din söyleminin/zihniyetinin; çoğulcu din anlayışı, sistematik düşünce ve akılcılık (Rey Tarafarlığı), bireysel sorumluluk, bireysel dindarlık, akla dayalı din ve

dünya görüşü; Müslümanların eşitliği; tevil; sorgulama ve eleştirme, farklı görüşlere ve anlayışlara tahammül gibi temel özellikleri bulunmaktadır.⁵⁸Bu sebeple ülkemizde de gizli veya açıktan egemen zihniyet konumuna gelen, terör ve şiddet kaynağı olma

hüviyetine sahip Selefilik gibi din(c)i akımlara karşı, Türk entelektüelinin Hanefî-Mâturîdî din anlayışını tekrar gündeme getirip işlemesi Türk kimliğinin ve düşüncesinin güçlü bir geleneğe dayanarak yeniden ortaya çıkması için zorunludur.

Dipnotlar

- 1 Şaban Ali Düzgün, *Din, Birey ve Toplum*, (1. Baskı) Akçağ, Ankara, 1997, S. 6.
- 2 "Din Görevlisi Cemaat İlişkisi", <http://www.Diyaret.Gov.Tr/Tr/Icerik/Din-Gorevlisi-Cemaat-Iliskisi/5919>
- 3 Hasan Onat, "Mezhep Kavramı Ve Mezheplerin Doğuş Sebepleri", http://www.hasanonat.net/index.php?option=com_content&view=article&id=67:mezhep-kavram-ve-mezheplerin-dou-sebepleri&catid=36:makale&Itemid=54
- 4 İlyas Üzümlü, "Mezhep", *DİBİA*, Cild 29, s. 526
- 5 İlyas Üzümlü, a.g.m., s. 526
- 6 Hasan Onat, "Mezhep Kavramı Ve Mezheplerin Doğuş Sebepleri", http://www.hasanonat.net/index.php?option=com_content&view=article&id=67:mezhep-kavram-ve-mezheplerin-dou-sebepleri&catid=36:makale&Itemid=54.
- 7 Hasan Onat, a.g.m.
- 8 Ethem Ruhi Fiğlalı, "İslam Mezhepleri Tarihi Araştırmalarında Karşılaşılan Bazı Problemler", *Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları*, 16 - 18 Eylül, 1985, İzmir, S. 369.
- 9 Yaşar Nuri Öztürk, "Mezhepleri Dinleştirme Şeytancılığı", *Star Gazetesi*, 26 Nisan 2002
- 10 Hasan Onat, "Mezhepler Tartışılırken Düşünülmesi Gereken Hususlar", 13 Kasım 2002 (http://www.hasanonat.net/index.php?option=com_content&view=article&id=71:mezhepler-tartilirken-dueuenelmes-gereken-hususlar&catid=36:makale&Itemid=54).
- 11 Hasan Onat, "Mezhep Kavramı Ve Mezheplerin Doğuş Sebepleri", http://www.hasanonat.net/index.php?option=com_content&view=article&id=67:mezhep-kavram-ve-mezheplerin-dou-sebepleri&catid=36:makale&Itemid=54.
- 12 İlyas Üzümlü, "Mezhep", *DİBİA*, Cild 29, S. 526-7
- 13 Ali Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", *DİBİA*, Cilt: 16; Sayfa: 7 (Cilt: 16, Sayfa: 1-21)
- 14 Ali Bardakoğlu, a.g.m., s. 1-2
- 15 Ali Bardakoğlu, a.g.m., s. 7
- 16 Ali Bardakoğlu, a.g.m., s. 4
- 17 Sönmez Kutlu, "Ebû Mansur El-Maturîdî'nin Mezhebi Arka Planı", *İmam Maturîdî ve Maturîdilik içinde* (Haz.) Sönmez Kutlu, OTTO, Ankara, 2011, s. 131
- 18 Ali Bardakoğlu, a.g.m., s. 4
- 19 Ethem Ruhi Fiğlalı, "İslam Mezhepleri Tarihi Araştırmalarında Karşılaşılan Bazı Problemler", *Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları*, 16 - 18 Eylül, 1985, İzmir, S. 371
- 20 Hasan Onat, "İrak'ta Yaşanan Cinnet: Şii-Sünni / Mezhep Çatışması Üzerine", 13 Kasım 2010 (http://www.hasanonat.net/index.php?option=com_content&view=article&id=68:irakta-yaanan-cinnet-ii-suenni-mezhep-catmas-uezerine&catid=36:makale&Itemid=54)
- 21 Sönmez Kutlu, "Maturîdî Akılcılığı ve Günümüz Sorunlarını Çözmede Katkısı", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları*, III/1 (Bahar 2009), s. 9.
- 22 Sönmez Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, OTTO, Ankara, 2012, s. 30
- 23 Sönmez Kutlu, a.g.e., s. 30
- 24 M. Ali Büyükkara, "Bir İnanç Ve İmaj Sorunu Olarak İslam'ın "Talibanca'sı", *Günümüz İnanç Problemleri, İlahiyat Fakülteleri Kalam Anabilim Dalı Sempozyumu*, 7-9 Eylül 2001, Erzurum, S. 277.
- 25 Sönmez Kutlu, a.g.e., s. 31.
- 26 Sönmez Kutlu, a.g.e. s. 32.
- 27 Sönmez Kutlu, a.g.e., s. 34.
- 28 Ali Bardakoğlu, a.g.m. s. 1.
- 29 Yaşar Nuri Öztürk, *Arapçılığa Karşı Akılcılığın Öncüsü İmam-ı Azam Ebu Hanife (Esas Fikirleri Gölgeleyen Önder)*, Yeni Boyut, 6. Baskı, İstanbul, 2009, S. 27-28.
- 30 Aktaran Yaşar Nuri Öztürk, a.g.e., s. 223
- 31 Ali Bardakoğlu, a.g.m, s. 3
- 32 Ali Bardakoğlu, a.g.m., s. 3
- 33 Ali Bardakoğlu, a.g.m., s. 8
- 34 Bkz: Ali Bardakoğlu, a.g.m., s. 1.
- 35 Yaşar Nuri Öztürk, a.g.e., s. 225
- 36 Yaşar Nuri Öztürk, a.g.e., s. 225
- 37 Ali Bardakoğlu, a.g.m., s. 2

ULUSLARARASI İMÂM MÂTURİDİ SEMPOZYUMU

- 38 Yaşar Nuri Öztürk, a.g.e., s. 226;230
- 39 Ali Bardakoğlu, a.g.m., s. 6
- 40 Sönmez Kutlu'ya göre, sadece Sem'ani ve Zebidi gibi bazı yazarlarca ve *Kitâbu't-tevhid*'in yazma nüshasının kenarına bilinmeyen birisi tarafından düşülen bir kayıta, onun soyu Ebû Eyyüb Hâlid B. Zeyd El-Ensârî'ye dayandırılmıştır, ancak bu doğru değildir. Çünkü Arap olduğu iddialarını geçersiz kılacak pek çok kanıt bulunmaktadır. A) Mâturidî'nin yetiştiği bölgede kaleme alınan kaynaklarda böyle bir bilgi yoktur. B) Onun soyunu Ebû Eyyüb el-Ensârî'ye dayandıran Zebidi, soyunun gerçekten ona ulaştığı için değil, takdir ve şerefendirme amacıyla kullanıldığını belirtmektedir. C) Mâturidî'nin eserleri, özellikle *Kitâbu't-tevhid*'in Arap dili bakımından bazı ifade bozuklukları, muğlaklıkları ve gramatik hataları içerdiği, onun Arap olmayan birisi tarafından kaleme alındığını açıkça göstermektedir. D) Eserlerinde ifadelerin zaman zaman Türkçe cümle yapısına uygun biçimde kurulması, eserlerin Türk asıllı bir âlime ait olduğunun en önemli kanıtıdır. E) Mensupları tarafından Eşârî'nin Arap asıllı olmasıyla övünülürken, aynı şeyin Mâturidî için yapılmaması da onun Arap olmadığına bir başka delildir. Sönmez Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Maturidî", *İmam Maturidî ve Maturidilik içinde* (Haz.) Sönmez Kutlu, OTTO, Ankara, 2011, s. 24. ; Ebu Mansur Mâturidî, *Kitabü't -Tevhid Tercümesi*, (Tercüme: Bekir Topaloğlu), İSAM, Ankara, 2009, s. XVIII-XIX.
- 41 Şükrü Özen, "Mâturidî", *DİBİA*, Cilt: 28, Sayfa: 146-151.
- 42 Şükrü Özen, a.g.m., s. 146-151.
- 43 Sönmez Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s. 290
- 44 Şükrü Özen, a.g.m. s. 146-151.
- 45 Ebu Mansur Mâturidî, *Kitabü't -Tevhid Tercümesi*, (Tercüme: Bekir Topaloğlu), İSAM, Ankara, 2009, Önsöz.
- 46 Nuri Tuğlu, "Mâturidî Kelâm Ekolü Çerçevesinde Kelâmî Hadislerin Değerlendirilmesi", T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı , (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Isparta 2003, S. 47.
- 47 Alper, Hülya (2010). İmâm Mâturidî'de Akıl-Vahiy İlişkisi: Aklın Önceliği Ve Vahyin Gerekliliği, *Milel Ve Nihal*, 7 (2), S.9. (7-29.).
- 48 Sönmez Kutlu, "Ebu Mansur El-Mâturidî ve Mâturidî Kültür Çevresiyle İlgili Bibliyografya", *İmam Maturidî ve Maturidilik içinde* (Haz.) Sönmez Kutlu, OTTO, Ankara, 2011, s. 443-510.
- 49 Sönmez Kutlu, "Mâturidî Akılcılığı ve Günümüz Sorunlarını Çözmede Katkısı", e-Makalat Mezhep Araştırmaları, II/1 (Bahar 2009), s. 8.
- 50 Geniş bilgi için bkz: Durmuş Hocaoğlu, *Laisizm'den Millî Sekülerizme, Laiklik Sorununun Felsefi Çözümlemesi*, Selçuk Yayınları, Ankara, 1995.
- 51 Bakz: Nuri Tuğlu, "Mâturidî Kelâm Ekolü Çerçevesinde Kelâmî Hadislerin Değerlendirilmesi", T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı , (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Isparta 2003, S. 48.
- 52 Nuri Tuğlu, a.g.e., s. 51
- 53 "Katılımcı 4 üniversitede ve yüksek lisans sınavında sürekli bu soruyu sorduklarını ve artık ezberlediklerini aktarmıştır.
- 54 Hasan Onat, "Mezhepler Üstü Düşünmek Ve Tarihi Yeniden Okumak", http://www.hasanonat.net/index.php?option=com_content&view=article&id=71:mezhepler-tartitilirken-dueuuelmes-gereken-hususlar&catid=36:makale&Itemid=54.
- 55 Hasan Onat, a.g.m.,
- 56 Hasan Onat, "Irak'ta Yaşanan Cınnet: Şii-Sünni / Mezhep Çatışması Üzerine", 13 Kasım 2010 (http://www.hasanonat.net/index.php?option=com_content&view=article&id=68:irakta-yaanan-cinnet-ii-suenni-mezhep-catmas-uezerine&catid=36:makale&Itemid=54)
- 57 M. Saffet Sarıkaya, "Maturidî'nin Din Anlayışında Hoşgörü", E-Makâlât Mezhep Araştırmaları, Iı/2 (Güz 2010) 146, (Ss. 145-164.)
- 58 Sönmez Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, OTTO, Ankara, 2012, s. 30